

KATIKA MAHAKAMA YA AFRIKA YA HAKI ZA BINADAMU NA WATU, ARUSHA

OMBI LA MAONI YA USHAURI NA. 001 YA 2026

**KATIKA SUALA LA OMBI LA CHAMA CHA WANASHERIA WA AFRIKA
(PALU) KUPATA MAONI YA USHAURI KUHUSU WAJIBU WA NCHI WANACHAMA
KUHUSIANA NA HAKI ZA URITHI KWA WANAWAKE**

**Limewasilishwa chini ya kifungu cha 4 cha Itifaki ya Mkataba wa Afrika wa Haki
za Binadamu na Watu ya Kuanzishwa kwa Mahakama ya Afrika ya Haki za
Binadamu na Watu, Kanuni ya 82(1) ya Kanuni za Mahakama ya Afrika ya Haki
za Binadamu na Watu na vifungu vyote vya sheria vinavyohusika.**

Yaliyomo

1) Taarifa za Waandishi:	4
2) Wawakilishi wa Waandishi:	4
3) Muhtasari wa kweli muhimu	5
A. Urithi ni msingi wa urithishaji wa utajiri na mali ndani ya familia na katika jamii zote.	7
B. Desturi ya urithi wa kibaguzi huingilia haki za wanawake na wasichana.	7
4) Masuala ya Kisheria	10
A. Kuenea kwa Sheria za Kibaguzi za Urithi Barani Afrika	15
i. Nchi Wanachama zina sheria za urithi ambazo zinabagua waziwazi wanawake na wasichana.	15
ii. Uwepo wa mifumo mingi ya sheria unaendeleza ukiukaji wa haki za urithi kwa wanawake na wasichana.	17
iii. Mapengo ya utekelezaji pia yanasumbua haki sawa za urithi kwa wanawake na wasichana.	18
iv. Mapengo ya kisheria huwaacha wanawake na wasichana katika hatari ya destiri za kibaguzi za urithi.	20
B. Maendeleo ya Sheria za Urithi Barani Afrika	22
i. Mifumo ya Urithi ya Kimila.....	22
ii. Mifumo ya Urithi ya Kidini.....	26
iii. Mifumo ya Urithi ya Kisheria.....	27
C. Utambuzi wa Kisheria wa Haki za Wanawake za Urithi Sawa Barani Afrika.	30
i. Mikataba ya haki za binadamu inajumuisha haki za kutobaguliwa, upatikanaji wa haki, na usawa katika sheria ya urithi.....	30
ii. Tafsiri za mkataba za vyombo vya kikanda na kimataifa zinakataza mifumo ya urithi iliyo ya kibaguzi.....	33
iii. Mahakama za ndani zimezidi kutambua kuwa mifumo ya urithi ya kibaguzi inakiuka haki za wanawake na wasichana.....	37
iv. Chini ya Mkataba wa Afrika, nchi zina wajibu wa kuheshimu, kulinda, na kutimiza haki sawa za urithi kwa wanawake na wasichana.....	39

5) Je, kuna kesi zinazosubiri mbele ya Tume ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu?	
.....	40
6) Muhtasari wa Ombi.....	42
7) Lugha ya mawasiliano inayopendelewa:	43

1) Taarifa za Waandishi:

Shirika:	CHAMA CHA WANASHERIA WA AFRIKA
Jina Lililosajiliwa:	PAN AFRICAN LAWYERS UNION COMPANY LIMITED
Nchi kiiliposajiliwa:	Jamhuri ya Muungano wa Tanzania
Anwani ya Posta na ya Mahali:	1, Barabara ya Kaunda, S.L.P 6065 Arusha, Jamhuri ya Muungano wa Tanzania
Simu:	+255 685 078 794
Barua pepe:	legal@lawyersofafrica.org

2) Wawakilishi wa Waandishi:

Jina Lililosajiliwa:	PAN AFRICAN LAWYERS UNION COMPANY LIMITED
Nchi kiiliposajiliwa:	Jamhuri ya Muungano wa Tanzania
Anwani ya Posta na ya Mahali:	1, Barabara ya Kaunda, S.L.P 6065 Arusha, Jamhuri ya Muungano wa Tanzania
Simu:	+255 685 078 794
Barua pepe:	legal@lawyersofafrica.org

3) Muhtasari wa kweli muhimu

1. Kwa wanawake na wasichana katika nchi za Umoja wa Afrika (AU), haki za urithi ni chanzo muhimu cha uhuru wa kiuchumi. Urithi unahusu uhamishaji wa mali, kama vile mali zisizohamishika, ardhi, na utajiri, kutoka kizazi kimoja hadi kingine, kwa kawaida baada ya kifo cha mwanafamilia.¹ Nchi nyingi za Afrika zimeunda vifungu vya kikatiba au vya kisheria ambavyo vinahakikisha haki ya wanawake ya kurithi mali, na mifumo iliyopo ya haki za binadamu inahamasisha haki sawa za urithi kwa wanawake. Hata hivyo, haki za urithi za wanawake zinabaki kuwa suala tata linaloathiriwa na mifumo mingi ya kisheria na mienendo ya mifumo iliyopo. Kwa mfano, takriban nchi ishirini wanachama wa Umoja wa Afrika zina mifumo ya kisheria ambayo inaruhusu ubaguzi kwenye urithi kwa namna fulani.² Mara nyingi, ulinzi thabiti wa kisheria kwa wanawake na wasichana unadhoofishwa na desturi za kimila na za kidini, ambazo kwa kawaida hupendelea warithi wa kiume kwa kuwaridhisha ardhi na rasilimali kwa kufuata mifumo dume.³ Sheria za kimila zinawaweka wanawake kama wasiostahili kitamaduni kumiliki au kusimamia mali, na wakati mwingine, urithi kwa wanawake unachukuliwa kama tishio kwenye miundo ya familia ya kijadi au mafundisho ya kidini. Kwa sababu hiyo, usawa katika urithi umekiukwa katika mifumo mingi, na wanawake na wasichana wanaendelea kukumbwa na ukiukwaji wa haki zao za kutobaguliwa na upatikanaji wa haki.

¹ Zahara Nampewo, *Kifungu cha 21: Haki ya kurithi*, katika *Itifaki ya Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu kuhusu Haki za Wanawake Barani Afrika: A Commentary*, 443 (Annika Rudman, Celestine Nyamu Musembi na Trésor Muhindo Makunya, wahariri. 2023) (hapa hurejelewa kama "Nampewo").

² Kiambatisho cha 2. Angalia pia *Takwimu za Wanawake, Biashara na Sheria 2.0 za 2026*, Benki ya Dunia (imetembelewa mara ya mwisho tarehe 3 Machi 2026), https://wbl.worldbank.org/en/wbl_data (pakua "Data Kamili (Muundo wa Excel)" chini ya kichwa cha "WBL 2026 Dataset" kisha chuja kwa nchi wanachama wa Umoja wa Afrika na kwa maswali yanayohusiana na urithi kwenye karatasi yenye jina la "9. Assets").

³ Elizabeth Cooper, *Women and inheritance in Sub-Saharan Africa: Opportunities and challenges for policy and practice change*, Chronic Poverty Research Centre, 2 (Machi 2011), <https://www.files.ethz.ch/isn/128343/WP182%20Cooper.pdf> ("Cooper" hapa baadaye).

2. Wasilisho hili linaanza kwa kuweka msingi wa kweli wa umuhimu wa urithi kwa haki za wanawake na wasichana katika nchi za Umoja wa Afrika. Kisha linaweka masuala ya kisheria yanayohusika, ikiwa ni pamoja na vifungu husika na maswali manne kwa ajili ya Mahakama kuzingatia. Hoja inayoambatana imegawanywa katika sehemu tatu ambazo zinashughulikia hali ya sasa ya sheria za urithi katika mamlaka zote za nchi za Afrika, mabadiliko ya kihistoria ya mifumo hii ya kisheria, na kuongezeka kwa busara za kisheria kuhusu haki za urithi za wanawake mbele ya vyombo vya ndani ya nchi, vya kikanda na vya kimataifa.
3. Mahakama ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu hapo awali iliangalia ubaguzi wa kiuchumi na haki za familia katika kesi ya APDF na IHRDA dhidi ya Mali, ambayo imeweka mfano muhimu kuhusu usawa katika urithi.⁴ Mahakama ilibaini kwamba Sheria na Kanuni za Masuala ya Familia ya Mali, ambazo ziliweka sheria ya kibaguzi ya kimila na ya kidini kama mfumo mkuu wa kisheria kwa masuala ya urithi bila kuwa na wosia halali, ilikiuka Mkataba wa Afrika, Itifaki ya Maputo, na Mkataba wa Watoto.⁵ Hapa, PALU inatafuta maoni ya ushauri kutoka kwenye Mahakama hii Tukufu ili kujenga zaidi kanuni za kisheria ambazo zitaongoza mbinu za kushughulikia urithi kwa nchi zote wanachama, kufafanua kuhusu ubaguzi ndani ya muktadha wa urithi, kushughulikia ukiukaji unaoendelea barani kote, na kuelezea majukumu ya serikali kuhusu kukuza na kulinda haki za urithi za wanawake na wasichana.⁶

⁴ ACTHPR, *Association pour le Progrès et la Défense des Droits des Femmes Maliennes (APDF) na Taasisi ya Haki za Binadamu na Maendeleo Barani Afrika (IHRDA) dhidi ya Mali*, Maombi Na. 046/2016, Hukumu (tarehe 11 Mei 2018), <https://www.african-court.org/cpmt/storage/app/uploads/public/5f5/215/dbc/5f5215dbcd90b917144785.pdf> (hapa hurejelewa kama "APDF & IHRDA dhidi ya Mali").

⁵ *Id.* katika aya za 110-115.

⁶ Ni hoja ya PALU kwamba Mahakama inapaswa kupanua na kuimarisha hoja zake kutokana na uamuzi wa *Mali* katika kuchambua mifumo mbalimbali ya kisheria kote katika nchi za Umoja wa Afrika, ikiwa ni pamoja na ile ambayo haina ubaguzi wa wazi wa kisheria lakini badala yake *inaruhusu* sheria za kibaguzi za kimila na kidini kuondoa au kuchukua nafasi ya ulinzi wa kisheria. Wasilisho hili pia linaomba Mahakama ichunguze kifungu kipana zaidi cha haki ambazo zinaathiriwa na sheria za urithi za kibaguzi, ikiwa ni pamoja na upatikanaji wa usalama wa kifedha kwa wanawake.

A. Urithi ni msingi wa urithishaji wa utajiri na mali ndani ya familia na katika jamii zote.

4. Urithi ni muhimu katika kudumisha ukoo na mali ya familia.⁷ Haufanyi kazi tu kama chombo cha kurithisha utajiri lakini pia kama njia ya kuimarisha miundo ya kijamii na kiuchumi na kujenga ushawishi katika ugawanyaji wa rasilimali katika jamii.⁸ Kwa hivyo, haki za urithi ni muhimu katika kudumisha ustawi wa watu binafsi, familia, na jamii kwa ujumla.
5. Mifumo ya urithi imejengwa juu ya dhana za ulinzi wa familia, usawa na haki ya kijamii.⁹ Kama njia kuu ya kurithisha mali na utajiri, urithi pia unachangia hadhi ya kijamii, mamlaka, na nafasi kwenye jamii.¹⁰ Hata hivyo, sheria za urithi zinatofautiana katika tamaduni mbalimbali, na kuathiri mifumo ya kugawa urithi kutokana na wosia au kugawa urithi pasipo na wosia.¹¹ Sheria za kidini na za kimila mara nyingi huunda haki za kurithi na kudhibiti mali, pamoja na sheria na kanuni rasmi zaidi. Kama itakavyoelezwa katika wasilisho hili, kote barani Afrika, tofauti za kijinsia na changamoto za kimuundo zinaendelea kupenya katika mifumo hii tofauti ya kisheria. Iwe kama wajane au kama mabinti na jamaa wa marehemu, wanawake ambao wanatafuta kupata haki za urithi mara nyingi wanalazimika kukabiliana na vizuizi hivi kwenye haki zao.

B. Desturi ya urithi wa kibaguzi huingilia haki za wanawake na wasichana.

⁷ Ronald Dworkin, *Kuchukulia haki kwa uzito* (1978).

⁸ Samuel Bowles na Herbert Gintis, *The Leitanace of Inequality*, 16(3) J. Economic Perspectives 3, 3 (2002), <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/089533002760278686>.

⁹ Linda Lewin, *Familia Mpya na Nyumba Mpya na Mary Ann Glendon*, 6 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 361 (1983), <https://lira.bc.edu/works/publication-article/dcxq2-41015>.

¹⁰ *Mfumo na Miongozo kuhusu Sera ya Ardhi barani Afrika*, Umoja wa Afrika, Benki ya Maendeleo ya Afrika na Tume ya Uchumi ya Afrika (2010), <https://www.afdb.org/en/documents/document/framework-andguidelines-on-land-policy-in-africa-27129> (hapa hurejelewa kama "Mfumo wa Sera ya Ardhi wa Umoja wa Afrika).

¹¹ Urithi kwa kuacha wosia unaelezea matukio ambayo marehemu anaacha wosia, wakati urithi bila wosia hutokea pale ambako hakuna wosia, na mgawanyo unafanywa kwa mujibu wa sheria za nchi zinazotumika. Angalia, kwa mfano, Rebecca Emiene Badejogbin na Vicki Lawal, *Juxtaposing the Efficiency of Testacy and Intestacy to Legacy Rights*, in *Intersectionality and Women's Access to Justice in Africa*, 333 (2022).

6. Kama lango la kawaida la umiliki wa mali, haki za urithi ni zana muhimu kwa ajili ya uhuru wa kiuchumi na uwezesaji wa kijamii wa wanawake.¹² Zaidi ya haki za kisheria, haki za urithi zinaleta mabadiliko kwa wanawake: zinakuza uhuru wa kifedha, zinapunguza hatari ya unyanyasaji na umaskini, na kukuza maendeleo makubwa ya kiuchumi.
7. Kwanza, umiliki wa mali unakuza uhuru wa kifedha kwani unawawezesha wanawake kwa kuwawezesha kupata mapato, kupata mkopo, na kunufaika na ardhi. Kwa mfano, nchini Tanzania, wanawake walio na haki thabiti za ardhi walipata mapato hadi mara 3.8 zaidi na walikuwa na uwezekano mkubwa wa kutunza akiba kama mtu mmoja mmoja.¹³ Katika utafiti mwingine nchini Rwanda, hati za ardhi kwa wanawake zilisababisha ongezeko la asilimia 12 la upatikanaji wa mikopo.¹⁴
8. Pili, kupata haki za urithi husababisha matokeo bora kwa wanawake, hivyo kupunguza hatari kwao ya umaskini na unyanyasaji.¹⁵ Umiliki wa mali kwa wanawake umehusishwa na uwekezaji mkubwa katika afya na elimu; kwa mfano, ongezeko la mgawanyo wa ardhi kwa wanawake nchini Ethiopia lilionekana kupunguza uhaba wa chakula kwenye kaya kwa asilimia 36.¹⁶ Haki za urithi pia zinahusiana na hatari ndogo ya unyanyasaji wa kingono na kijinsia, kukiwa na tafiti zinazobainisha kuwa umiliki wa mali ni moja wapo ya viashiria muhimu vya kupunguza hatari ya unyanyasaji nyumbani.¹⁷

¹² Elizabeth Cooper, *Inheritance practices and the intergenerational transmission of poverty in Africa: A literature review and annotated bibliography*, Chronic Poverty Research Centre, 10 (Desemba 2008), https://www.files.ethz.ch/isn/127252/WP116_Cooper-annotatedbib-litreview.pdf (ikichambua utafiti unaodai kwamba “njia kuu ya upatikanaji wa ardhi katika nchi nyingi za Afrika ni urithi”).

¹³ *Karatasi ya Ukweli: Umiliki wa Ardhi na Uwezesaji wa Wanawake*, Shirika la Marekani la Maendeleo ya Kimataifa, 2 (2016), <https://landportal.org/library/resources/12585/fact-sheet-land-tenure-and-women%E2%80%99sempowerment>.

¹⁴ Florence Santos, Diana Fletschner na Giuseppe Daconto, *Enhancing inclusiveness of Rwanda's land tenure regularization program: Insights from early stages of its implementation*, 62 World Development 3041 (2014), <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X14001193>.

¹⁵ *7 reasons for Land and Property rights to be at the top of the global Agenda*, World Bank (2019), <https://blogs.worldbank.org/en/voices/7-reasons-land-and-property-rights-be-top-global-agenda>.

¹⁶ *Karatasi ya Ukweli: Umiliki wa Ardhi na Uwezesaji wa Wanawake*, Shirika la Marekani la Maendeleo ya Kimataifa, 3 (2016), <https://landportal.org/library/resources/12585/fact-sheet-land-tenure-and-women%E2%80%99sempowerment>.

¹⁷ *Property Ownership & Inheritance Rights of Women for Social Protection– The South Asia Experience: Synthesis report of three studies*, Kituo cha Kimataifa cha Utafiti kuhusu Wanawake, 5

Kinyume chake, utafiti unaonyesha kuwa wanawake na wasichana wanaokabiliwa na kutopewa urithi wana uwezekano mkubwa wa kupata umaskini, ukosefu wa makazi, na mazingira magumu ya kiuchumi baada ya kifo cha mume au baba.¹⁸ Unyimaji huu wa haki za ardhi na mali, ikiwa ni pamoja na kupitia hali ya kutopewa urithi, kunahusishwa na "umasikini wa wanawake na maendeleo duni ya kiuchumi."¹⁹

9. Tatu, pale ambapo wanawake hawawezi kurithi mali, maendeleo ya jamii na nchi, na kwa hivyo maendeleo mapana ya kiuchumi yanakwamishwa sana, ikizingatiwa kuwa uwezeshaji wa kifedha kwa wanawake huchochea ukuaji wa uchumi.²⁰ Utafiti unaonyesha kuwa usawa wa kijinsia huongeza uanuwai wa kiuchumi, unakuza nguvu kazi, na hatimaye unaweza kuingiza dola trilioni saba katika uchumi wa dunia.²¹
10. Lakini kupata haki za wanawake za kurithi ni zaidi ya suala la kiuchumi; ni suala la heshima, uchaguzi, na usawa kwa wanawake.²² Umiliki wa rasilimali husaidia wanawake kufanya uchaguzi bila kuwa tegemezi, na kwa sababu hiyo, hutoa mchango kwa familia na jamii kwa kipindi cha muda

(2016), <https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2016/10/Property-Ownership-and-Inheritance-Rights-of-Womenfor-Social-Protection-The-South-Asia-Experience.pdf>.

¹⁸Angalia kwa ujumla Elizabeth Cooper na Kate Bird, *Inheritance: A Gendered and Intergenerational Dimension of Poverty*, Mapitio ya Sera ya Maendeleo (Agosti 2012), <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.14677679.2012.00587.x>.

¹⁹ Abby Morrow Richardson, *Women's Inheritance Rights in Africa: The Need to Integrate Cultural Understanding and Legal Reform*, 11(2) Taarifa Fupi ya Haki za Binadamu, Chuo Kikuu cha Marekani Ndaki ya Sheria ya Washington, 1 (2004), <https://corteidh.or.cr/tablas/r38906.pdf> (hapa inarejelewa "Richardson").

²⁰Shirika la Fedha Duniani, Utafiti wa Sera: Pursuing Women's Economic Empowerment, Shirika la Fedha Duniani, 5 (2018), <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2018/05/31/pp053118pursuing-womens-economic-empowerment>.

²¹ Angalia, kwa mfano, *Ukweli na takwimu: uwezeshaji wa kiuchumi*, Shirika la Wanawake la Umoja wa Mataifa (imetembelewa mara ya mwisho Machi 3 2026), https://www.unwomen.org/en/what-we-do/economic-empowerment/facts-and-figures#_ednref2; Daniela M. Behr na wengine., *Women's Land Rights in Sub-Saharan Africa: Where do we Stand in Practice?*, Viashiria vya Kimataifa Kwa kifupi Na. 23, Benki ya Dunia (Oktoba 2023), <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099432211092367495/pdf/IDU0afeba6800588804d2a0ad290368a53e64004.pdf>; *Securing Women's Land and Property Rights: A Critical Step to Address HIV, Violence, and Food Security*, Open Society Foundations (2014), <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/securing-womens-land-and-property-rights>.

²² Angalia Nisha Arekapudi na Nayda L. Almodóvar-Reteguís, *Women's property rights are the key to economic development*, Benki ya Dunia (24 Februari 2020).

mrefu.²³ Kutambua na kupata haki hizi huweka msingi wa kutendewa kwa usawa kwa mujibu wa sheria. Hata hivyo, endapo sheria haina nguvu ya kutosha kupinga mila za mfumo dume, wanawake wengi wataendelea kutokuwa na uridhi, kutokuwa na makazi, na kuwa maskini.²⁴

4) Masuala ya Kisheria

11. Sheria za urithi za kibaguzi zinapingana moja kwa moja na baadhi ya malengo ya Umoja wa Afrika kama ilivyoainishwa katika Sheria yake ya Kikatiba, na kudhoofisha juhudi za kukuza usawa na haki. Yaani, sheria hizi zinapingana na malengo yafuatayo: 1) kuhakikisha ushiriki wenye ufanisi wa wanawake katika kufanya maamuzi, hasa katika maeneo ya kisiasa, kiuchumi na kijamii na kitamaduni; na 2) kukuza na kulinda haki za binadamu na watu kwa mujibu wa Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu na vyombo vingine muhimu vya haki za binadamu.²⁵
12. Kwa hivyo, Chama cha Wanasheria wa Afrika (PALU) kinadai kwa heshima kwamba sheria za urithi za kibaguzi zinakiuka vifungu vifuatavyo vya kisheria:
 - a) Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu, Kifungu cha 2, 3, 18(3), na 21(1) (hapa unarejelewa kama "Mkataba wa Afrika").
 - b) Itifaki ya Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu kuhusu Haki za Wanawake Barani Afrika, Kifungu cha 2, 3, 8, 20(a), na 21 (hapa inarejelewa kama "Itifaki ya Maputo").

²³ : Haki za Arfhi za Wanawake, Landesa (Desemba 2015), <https://www.landesa.org/resources/womens-land-rights-and-the-sustainable-development-goals/>.

²⁴ Kutokuwa na haki za ardhi kwa wanawake hutishia usawa wa kijinsia na maendeleo endelevu, Kikosi Kazi cha Umoja wa Mataifa kuhusu suala la ubaguzi dhidi ya wanawake kwenye sheria na katika hali halisi (Julai 2017), <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-women-and-girls/insecure-land-rights-women-threatprogress-gender-equality-and-sustainable-development>.

²⁵ Angalia Kuhusu Umoja wa Afrika, Umoja wa Afrika (ilitembelewa mara ya mwisho tarehe 3 Machi 2026), <https://au.int/en/overview>.

c) Mkataba wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto, Kifungu cha 3 na 21(1)(b).

13. Kwa kuzingatia yaliyotajwa hapo juu, kwa hivyo PALU inawasilisha kwa heshima kwenye Mahakama hii Tukufu masuala yafuatayo ili yafanyiwe uamuzi:

a) Iwe, kulingana na uamuzi wa Mahakama katika kesi ya APDF na IHRDA dhidi ya Mali, nchi wanachama ambazo zina sheria za urithi ambazo zinabagua waziwazi wanawake na wasichana zinakiuka hati zifuatazo za haki za binadamu:

- i. Haki ya kufurahia haki na uhuru uliotajwa bila ubaguzi kwa misingi ya jinsia, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 2 cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 3 cha Mkataba wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto.
- ii. Haki ya usawa mbele ya Sheria na ulinzi sawa wa Sheria, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 3 cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 8 cha Itifaki ya Maputo.
- iii. Wajibu wa Serikali katika kupambana na kuondoa kila aina ya ubaguzi dhidi ya wanawake na kuhakikisha ulinzi wa haki za wanawake na watoto, kama ilivyoielezwa chini ya Kifungu cha 18(3) cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 2 cha Itifaki ya Maputo.
- iv. Wajibu wa Serikali kuchukua hatua za kisheria zinazofaa ili kuhakikisha kuwa wajane wanafurahia haki zote za binadamu na hawafanyiwi vitendo vya kinyama, vya kudhalilisha au vya kutweza chini ya Kifungu cha 20 cha Itifaki ya Maputo.
- v. Wajibu wa Serikali kuchukua hatua zote zinazofaa ili kuondoa desturi hatari za kijamii na kitamaduni zinazoathiri ustawi, utu,

ukuaji wa kawaida na maendeleo ya mtoto hasa desturi na mazoea hayo yanayombagua mtoto kwa sababu ya jinsia au hali nyingine, kama ilivyoielezwa chini ya Kifungu cha 21(1)(b) cha Mkataba wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto.

vi. Haki ya kutumia mali na maliasili kwa uhuru, ambayo kwa vyovyote watu hawatanyimwa, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 21(1) cha Mkataba wa Afrika.

vii. Haki za wajane kushiriki kwa usawa katika urithi wa mali ya waume zao na haki za wanawake na wanaume katika kugawanywa kwa usawa urithi wa mali ya wazazi wao, kama inavyolindwa na Kifungu cha 21 cha Itifaki ya Maputo.

viii. Haki ya wanawake ya utu ambayo ni kiini cha mwanadamu, na majukumu yanayolingana na serikali, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 3 cha Itifaki ya Maputo.

b) *Iwe nchi wanachama zinazoruhusu sheria za kibaguzi za kimila na kidini kuchukua nafasi au kuondoa ulinzi sawa chini ya sheria kuhusu masuala ya urithi, ikiwa ni pamoja na kwa msingi wa mifumo mingi ya sheria, zinakiuka hati zifuatazo za haki za binadamu:*

i. Haki ya kufurahia haki na uhuru uliotajwa bila ubaguzi kwa misingi ya jinsia, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 2 cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 3 cha Mkataba wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto.

ii. Haki ya usawa mbele ya Sheria na ulinzi sawa wa Sheria, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 3 cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 8 cha Itifaki ya Maputo.

- iii. Wajibu wa Serikali katika kupambana na kuondoa kila aina ya ubaguzi dhidi ya wanawake na kuhakikisha ulinzi wa haki za wanawake na watoto, kama ilivyoelezwa chini ya Kifungu cha 18(3) cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 2 cha Itifaki ya Maputo.
- iv. Wajibu wa Serikali kuchukua hatua za kisheria zinazofaa ili kuhakikisha kuwa wajane wanafurahia haki zote za binadamu na hawafanyiwi vitendo vya kinyama, vya kudhalilisha au vya kutweza chini ya Kifungu cha 20 cha Itifaki ya Maputo.
- v. Wajibu wa Serikali kuchukua hatua zote zinazofaa ili kuondoa desturi hatari za kijamii na kitamaduni zinazoathiri ustawi, utu, ukuaji wa kawaida na maendeleo ya mtoto hasa desturi na mazoea yanayombagua mtoto kwa sababu ya jinsia au hali nyingine, kama ilivyoelezwa chini ya Kifungu cha 21(1)(b) cha Mkataba wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto.
- vi. Haki ya kutumia mali na maliasili kwa uhuru, ambayo kwa vyovyote watu hawatanyimwa, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 21(1) cha Mkataba wa Afrika.
- vii. Haki za wajane katika kushiriki kwa usawa katika urithi wa mali ya waume zao na haki za wanawake na wanaume katika kugawanya kwa usawa urithi wa mali ya wazazi wao, kama inavyolindwa na Kifungu cha 21 cha Itifaki ya Maputo.
- viii. Haki ya wanawake ya utu ambayo ni kiini cha mwanadamu, na majukumu yanayolingana na serikali, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 3 cha Itifaki ya Maputo.

c) *Iwe nchi ambazo zinashindwa kutekeleza sheria za urithi zisizo za kibaguzi zinakiuka hati zifuatazo za haki za binadamu:*

- i. Haki ya kufurahia haki na uhuru uliotajwa bila ubaguzi kwa misingi ya jinsia, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 2 cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 3 cha Mkataba wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto.
- ii. Haki ya usawa mbele ya Sheria na ulinzi sawa wa Sheria, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 3 cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 8 cha Itifaki ya Maputo.
- iii. Wajibu wa Serikali katika kupambana na kuondoa kila aina ya ubaguzi dhidi ya wanawake na kuhakikisha ulinzi wa haki za wanawake na watoto, kama ilivyoielezwa chini ya Kifungu cha 18(3) cha Mkataba wa Afrika na Kifungu cha 2 cha Itifaki ya Maputo.
- iv. Wajibu wa Serikali kuchukua hatua za kisheria zinazofaa ili kuhakikisha kuwa wajane wanafurahia haki zote za binadamu na hawafanyiwi vitendo vya kinyama, vya kudhalilisha au vya kutweza chini ya Kifungu cha 20 cha Itifaki ya Maputo.
- v. Wajibu wa Serikali kuchukua hatua zote zinazofaa ili kuondoa desturi hatari za kijamii na kitamaduni zinazoathiri ustawi, utu, ukuaji wa kawaida na maendeleo ya mtoto hasa desturi na mazoea yanayombagua mtoto kwa sababu ya jinsia au hali nyingine, kama ilivyoielezwa chini ya Kifungu cha 21(1)(b) cha Mkataba wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto.
- vi. Haki ya kutumia mali na maliasili kwa uhuru, ambayo kwa vyovyote watu hawatanyimwa, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 21(1) cha Mkataba wa Afrika.
- vii. Haki za wajane katika kushiriki kwa usawa katika urithi wa mali ya waume zao na haki za za wanawake na wanaume katika

kugawanya kwa usawa urithi wa mali ya wazazi wao, kama inavyolindwa na Kifungu cha 21 cha Itifaki ya Maputo.

viii. Haki ya wanawake ya utu ambayo ni kiini cha mwanadamu, na majukumu yanayolingana na serikali, kama inavyolindwa chini ya Kifungu cha 3 cha Itifaki ya Maputo..

14. Sehemu iliyosalia ya ombi hili imeundwa kama ifuatavyo. Sehemu A inaelezea mazingira ya sasa ya sheria na sera za urithi katika nchi za Umoja wa Afrika, ikiangazia jinsi suala hili linavyoenea; sehemu B inaelezea jinsi sheria za kisasa za urithi zilivyoibuka kutokana na mwingiliano tata wa ushawishi wa kimila, kidini na kikoloni; sehemu C inaangalia makubaliano ya kisheria yanayoongezeka katika mahakama za ndani, za kikanda na za kimataifa kuhusu majukumu ya nchi kuhakikisha usawa katika urithi.

A. Kuenea kwa Sheria za Kibaguzi za Urithi Barani Afrika

15. Mifumo ya kisheria ya kibaguzi bado imeenea barani Afrika. Kulingana na utafiti wa kina wa kila mwaka kutoka Benki ya Dunia, nchi 18 wanachama wa Umoja wa Afrika hazitoi haki sawa za kurithi mali kwa watoto wa kiume na wa kike.²⁶ Nchi nyingine wanachama 19 zinadumisha sheria ambazo haziwapi wajane na wagane haki sawa za urithi.²⁷ Mifumo hii ya kibaguzi ina maumbo anuwai, kuanzia sheria ambazo zinapunguza waziwazi sehemu ya urithi wa mwanamke hadi kushindwa katika utekelezaji na mapengo ambapo sheria inashindwa kulinda makundi yaliyo hatarini.

i. Nchi Wanachama zina sheria za urithi ambazo zinabagua waziwazi wanawake na wasichana.

²⁶ Algeria, Botswana, Burundi, Komoro, Djibouti, Misri, Eswatini, Gambia, Libya, Madagaska, Mauritania, Moroko, Niger, Senegal, Somalia, Sudan, Tanzania, Tunisia. Tafadhali angalia Kiambatisho cha 2.

²⁷ Algeria, Burundi, Komoro, Djibouti, Misri, Eswatini, Gambia, Kenya, Libya, Madagaska, Mauritania, Moroko, Niger, Senegal, Somalia, Sudan Kusini, Sudan, Tanzania, Tunisia. Tafadhali angalia Kiambatisho cha 2.

16. Angalau nchi saba wanachama wa Umoja wa Afrika zina sheria ambazo ni za kibaguzi moja kwa moja, zinazoonyesha kwamba wanawake na wasichana warithi kidogo kuliko wanaume.²⁸ Nchi hizi ni pamoja na Algeria, Madagaska, Mauritania, Moroko, Sudan, Tunisia na Sahara Magharibi.²⁹ Ubaguzi wa wazi wa aina hii hutokea hasa katika nchi ambazo zimeweka tafsiri za sheria ya familia ya Kiislamu ili kusimamia urithi na masuala mengine yanayohusiana, kama vile mgawanyo wa mali zilizopatikana kwenye ndoa na kugharimia mahitaji baada ya talaka.
17. Mifumo iliyo na kanuni za kisheria za Kiislamu, kama ilivyoelezewa zaidi katika Sehemu ya 4(B)(ii) ya wasilisho hili, ilitafsiri Kurani ikisema kwamba wanawake wanaweza tu kupata nusu ya mgao wa mwanaume, kama sheria ya jumla. Kwa mfano, Kifungu cha 103 cha Kanuni ya Mtu binafsi nchini Tunisia kinafuata "kanuni [kwamba] mrithi wa jinsia ya kiume ana sehemu maradufu ya ile aliyopewa mrithi wa jinsia ya kike."³⁰ Vivyo hivyo nchini Mauritania, ambapo Kifungu cha 244 – 310 cha Kanuni ya Hali Binafsi kinasema kuwa kiasi ambacho mjane anayeweza kurithi ni moja ya nne au moja ya nane ya mali, wakati mgane ana haki ya kupata nusu au moja ya nne.³¹ Licha ya mabadiliko katika miundo ya familia na juhudi za awali za kurekebisha sheria katika mazingira haya, wahusika wa serikali pia wameonyesha kutokuwa tayari kuwapa wanawake na wasichana usawa kamili chini ya sheria ya familia ya Kiislamu.³²
18. Vifungu hivyo hapo juu vimeelezwa kwa undani zaidi katika Kiambatisho cha 1.

²⁸ Nchi hizi zinaangukia moja kwa moja chini ya suala (a) lililoelezwa katika aya ya 13 hapo juu.

²⁹ Tafadhali angalia Kiambatisho cha 1 kuona chati ya vifungu husika vya kisheria kwa kila nchi.

³⁰ Tunisia, Sheria ya Hali Binafsi (1956), Kifungu cha 103.

³¹ Mauritania, Sheria ya Hali Binafsi (2001), Vifungu vya. 253-256. Angalia pia *Mauritania: Overview of Family Law & Practices*, Musawah, 19-20 (imesasishwa mara ya mwisho tarehe 31 Mei 2017), <https://www.musawah.org/wp-content/uploads/2019/03/Mauritania-Overview-Table.pdf>.

³² Angalia, kwa mfano, Monia Ben Jemia, *Legal Barriers to Gender Equality in Inheritance in the Maghreb Region (Algeria, Morocco, and Tunisia)*, Shirikisho la Kimataifa la Haki za Binadamu (FIDH) (Desemba 2021), https://www.fidh.org/IMG/pdf/heritage_en_web_pages.pdf; Safae El Yaaqoubi, *How is Morocco Navigating Backlash to Family Law Reform?*, Enheduanna (11 Julai 2024), <https://www.wilsoncenter.org/blogpost/how-morocco-navigating-backlash-family-law-reform>.

ii. Uwepo wa mifumo mingi ya sheria unaendeleza ukiukaji wa haki za urithi kwa wanawake na wasichana.

19. Tofauti na nchi zilizotajwa katika Kifungu cha 4(A)(i) hapo juu, aina ya pili, kubwa zaidi ya nchi ina sheria zisizo za kijinsia na/au ulinzi wa kikatiba kwa ajili ya usawa wa kijinsia lakini pia hutambua sheria za kimila au kidini pamoja na ulinzi wa kisheria, na kufanya kuwe na mifumo inayopingana.³³ Kama ilivyojadiliwa zaidi katika Sehemu ya 4(B) ya wasilisho hili, wingi huu wa mifumo ya sheria huunda mkusanyiko wa vifungu vinavyopingana linapokuja suala la usawa wa kijinsia na urithi.³⁴ Vifungu hivi, ambavyo mara nyingi hujulikana kama vifungu vya kurejelea nyuma, vinaweza kupatikana katika nchi wanachama kama vile Botswana,³⁵ Tanzania,³⁶ na Gambia.³⁷
20. Nchini Tanzania, sheria za kimila na za Kiislamu ni mifumo miwili mikubwa ya urithi wa bila wosia na inazuia urithi kwa wanawake kwa misingi ya jinsia yao.³⁸ Nchini Gambia, Katiba inasema kwamba haki ya kutobaguliwa

³³ Nchi hizi zinaangukia moja kwa moja chini ya suala (b) lililoelezwa katika aya ya 13 hapo juu.

³⁴ *Empowering Women: Legal Rights and Economic Opportunities in Africa*, Jukwaa la Maendeleo la Afrika, Banki ya Dunia, 76 (2011), <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/239f6d2e-d99f54e9-a7e4-011a34ee6293/content>.

³⁵ Sheria mbalimbali nchini Botswana zina vighairi vya hali binafsi na/au masuala ya kimila. Mashtaka ya kiraia katika Mahakama Kuu na Mahakama ya Rufaa yamependekeza kwamba vifungu hivi haviwezi kutumiwa kama kisingizio kufanya ubaguzi katika urithi; hata hivyo, havijafutwa waziwazi. Serikali ya Botswana, Katiba, Kifungu cha 15(4)(c-d); Sheria ya Usimamizi wa Mali, Kifungu cha, Sura ya. 31:01, Sehemu ya 3; Sheria ya Kimila, Sura ya 16:01, Sehemu ya 4 (kuanzisha migogoro juu ya watoto wa kiume na mabinti kurithi kwa usawa). Lakini angalia Mahakama ya Rufaa ya Botswana, *Ramantele dhidi ya Mmusi* [2013] BWCA 1; Mahakama Kuu ya Botswana, *Mmusi dhidi ya Ramantele*, 2 BLR 590 HC (2012) (ambapo Mahakama ya Rufaa iliunga mkono uamuzi wa mahakama ya chini kwa kuwapa wanawake fursa ya kupata urithi, lakini ikakataa uamuzi wa mahakama ya chini kwamba kanuni ya sheria ya kimila ya urithi kuwa kwa mtoto wa kiume pekee kuwa ni kuvunja katiba).

³⁶ Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Sheria ya Kimila (Azimio Na. 4) Agizo, Ratiba ya 2 (1963) (ikiandika kwamba "urithi hufuata upande wa ukoo wa mwanaume" na kwamba wanaume husimamia mali ya marehemu). Angalia pia Anna Meela Kulaya, *Gender-Responsive Inheritance Laws: A Missing Opportunity for Industrializing Tanzania's Economy*, Landesa (imetembelewa mara ya mwisho Machi 3 2025), <https://www.landsa.org/whowe-are/blog/gender-responsive-inheritance-laws-a-missing-opportunity-for-industrializing-tanzaniaseconomy/> (ikijadili jinsi "Wanawake wa Tanzania bado wanaendelea kuteseka kwa ubaguzi katika sheria na vitendo" kwa sababu ya Sheria ya Kimila ya Urithi ya mwaka 1963).

³⁷ Jamhuri ya Gambia, Katiba, Kifungu cha 33(5)(c).

³⁸ Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Sheria ya Kimila (Azimio) (Na. 4) Agizo (1963), <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC179737/> (kurasimisha sheria ya urithi wa kimila ambayo inapunguza uwezo wa wanawake kurithi ardhi ya kimila au kuwa wasimamizi wa mali); Sheria ya Urithi (Waasia wasio Wakristo) (2002), Kifungu cha 6(1), [https://tanzlii.org/en/akn/tz/act/ord/1923/12/eng @2002-07-31](https://tanzlii.org/en/akn/tz/act/ord/1923/12/eng/@2002-07-31) (inaweka kwamba urithi katika mazingira

haitumiki "kuhusiana na matumizi, ndoa, talaka, mazishi, mgawanyo wa mali baada ya kifo au masuala mengine ya sheria ya masuala binafsi."³⁹ Sheria ya Wanawake inasisitiza hili zaidi, ikisema kwamba haki za mjane "ziko chini ya sheria ya masuala binafsi," ambayo inatumika kwa zaidi ya asilimia 90 ya idadi ya watu.⁴⁰ Nchini Burundi, hakuna sheria iliyopo inayohusu urithi,⁴¹ ikimaanisha kwamba desturi ya kibaguzi inaendelea kutawala urithishaji wa ardhi kwa kizazi.⁴² Licha ya wito kutoka katika asasi za kiraia na uhakikisho wa kikatiba wa usawa wa kijinsia, serikali imeruhusu muswada wa urithi kusitishwa kwa karibu miongo miwili.⁴³

iii. Mapengo ya utekelezaji pia yanasumbua haki sawa za urithi kwa wanawake na wasichana.

21. Katika aina ya tatu ya nchi, hakuna ubaguzi wa kisheria uliopo kwenye vitabu, lakini serikali zinashindwa kutekeleza sheria kwa ufanisi, na wanawake wanahangaika kuthibitisha madai yao kuhusu urithi.⁴⁴ Jitihada za utekelezaji zinakabiliwa na changamoto kadhaa muhimu, haswa katika maeneo ambayo desturi za kimila na kanuni za kizalendo zimekita mizizi.⁴⁵

fulani utadhibitiwa na sheria ya dini ya aliyekufa). Angalia pia Tamar Ezer, *Inheritance Law in Tanzania: The Impoverishment of Widows and Daughters*, 7 Georgetown J. of Gender & L. 599, 601 (2006) (inaelezea jinsi mfumo mzima wa sheria ya urithi unavyosababisha sheria ya kimila kutumika karibu kwa Watanzania wote wasio Waislamu wenye asili ya kifaraka).

³⁹ Jamhuri ya Gambia, Katiba, Kifungu cha 33(5)(c).

⁴⁰ Angalia Kamati ya Kuondoa Ubaguzi dhidi ya Wanawake, *Ripoti ya sita ya mara kwa mara iliyowasilishwa na Gambia chini ya kifungu cha 18 cha Mkataba*, Hati ya Umoja wa Mataifa. CEDAW/C/GMB/6 (6 Oktoba 2021), aya za 25, 38 na 40.

⁴¹ *Kiambatisho: Detailed Family Laws*, in *Gender Inequality In Family Laws In Africa: An Overview Of Key Trends In Select Countries*, Equality Now, 6 (Mei 2024), <https://equalitynow.storage.googleapis.com/wpcontent/uploads/2024/05/13104616/Gender-Inequality-In-Family-Laws-In-Africa-ANNEX-EN.pdf>.

⁴² Burundi, Code Civil, Préliminaires (Ordonnance du 14 mai 1886 de l'Administrateur Général du Congo), Kifungu cha 1 (kinachoweka kwamba mizozo isiyosimamiwa na amri, maagizo, au sheria itaamuliwa kwa mujibu wa desturi za eneo husika, kanuni za jumla za sheria, na usawa).

⁴³ Angalia, kwa mfano, Alphonse Yikeze, *Droit de succession: Ndabirabe soulève un tollé chez les militantes de la cause féminine*, Iwacu (15 Novemba 2021); *Au Burundi, les femmes veulent pouvoir hériter de leur terre*, Iwacu kupitia Courier International (27 Novemba 2021), <https://www.courrierinternational.com/article/videturidique-au-burundi-les-femmes-veulent-pouvoir-heriter-de-leur-terre>; Alexandre Ndayishimiye, *Burundi: Des défenseurs des droits humains plaident pour une loi sur la succession*, Shikiriza (14 June 2023), <https://www.shikiriza.org/burundi-des-defenseurs-des-droits-humains-plaident-pour-une-loi-sur-lasuccession/>.

⁴⁴ Nchi hizi zinaangukia moja kwa moja chini ya suala (c) lililoelezwa katika aya ya 13 hapo juu.

⁴⁵ Angalia, kwa mfano, Joy Imbuye, *Implementing progressive laws can accelerate securing women's land rights in Francophone Africa*, LandPortal (20 Septemba 2021),

22. Kikwazo kimoja kikubwa ni miundombinu dhaifu ya kisheria katika nchi nyingi za Afrika, na kufanya iwe vigumu kwa wanawake kupata haki au kutekeleza haki zao kwa ufanisi.⁴⁶ Suala hili linachagizwa na gharama kubwa ya uwakilishi wa kisheria na ukosefu wa uelewa wa kisheria, hasa katika maeneo ya vijijini, ambapo wanawake wanaweza hata wasijue kuwa haki zao za urithi zipo kisheria. Katika baadhi ya jamii, kwa desturi au mila, wajane wanatakiwa kuolewa na ndugu wa kiume wa mume aliyefariki ili kuweka urithi ndani ya familia ya ndugu, au wananyang'anywa urithi wanapoolewa tena, wakati haki ya urithi kwa mwanaume haitikiswi.⁴⁷
23. Wanawake wanakatishwa tamaa zaidi kufuata hatua za kisheria kwa sababu ya hofu ya kunyanyapaliwa na jamii au upinzani kutoka kwa jamii zao.⁴⁸ Kanuni za jadi za kijinsia ambazo zinatoa kipaumbele kwa urithi kwa mwanaume zimekita mizizi katika jamii nyingi, na wanawake ambao wanapinga kanuni hizi mara nyingi hukabiliwa na uadui. Katika baadhi ya jamii, wanawake wanakatishwa tamaa na familia zao kufuatilia madai ya urithi, ambao wanaweza kuweka kipaumbele kudumisha amani ya familia badala ya haki ya kisheria.⁴⁹
24. Upendeleo huu unaenea kwenye mfumo wa utoaji haki. Mienendo ya urithi kwenye familia inamaanisha kwamba mizozo mara nyingi hutatuliwa mwanamke akiwa upande wa hasara, katika ngazi binafsi au ngazi ya jamii.⁵⁰ Lakini katika hali nadra ambapo wanawake wanatafuta suluhu makamani, upendeleo wa kitamaduni imefahamika kushawishi maamuzi ya

<https://landportal.org/blogpost/2021/10/implementing-progressive-laws-can-accelerate-securing-women%E2%80%99s-land-rights>; *Safeguarding inheritance: challenges and opportunities in African societies*, Kituo cha Utafiti wa Umasikini Sugu (2011), <https://www.files.ethz.ch/isn/127201/PB%2019.pdf>.

⁴⁶ Angalia Cooper, maelezo ya 3, ukurasa wa 13-14.

⁴⁷ *Id.*

⁴⁸ Thoko Kaime, *Mapitio ya Kitabu: Customary Law in South Africa*, na T. W. Bennett, 48(2) *Journal of African Law* 271–273 (2004), <http://www.jstor.org/stable/27607923>.

⁴⁹ *Id.*

⁵⁰ Cooper, maelezo ya 3, ukurasa wa 8-9.

mahakama.⁵¹ Katika masuala yanayohusiana na urithi, mahakama kote Afrika zimeshindwa kutumia sheria zinazofaa au zimefikia maamuzi ambayo yanaimarisha miundo ya mfumo dume na kuendeleza dhana potofu kwamba wanawake hawawezi kumiliki mali.⁵²

25. Upinzani wa kijamii pia ni kikwazo kikubwa kwenye utekelezaji kamili wa sheria za urithi ambazo zinawalinda wanawake. Aidha, mwingiliano wa sheria za kidini na za kimila mara nyingi huwaweka wanawake katika nafasi ya chini, na kufanya iwe vigumu kwa sheria kutekelezwa kikamilifu wanapokabiliana na desturi za kitamaduni zilizokita mizizi.⁵³ Mfano mzuri hapa ni kesi ya APDF na IHRDA dhidi ya Mali, ambayo hapo awali iliwasilishwa mbele ya Mahakama hii Tukufu.⁵⁴

iv. Mapengo ya kisheria huwaacha wanawake na wasichana katika hatari ya destiri za kibaguzi za urithi.

26. Nne na mwisho, mapungufu au mapengo katika sheria za urithi katika nchi kadhaa wanachama wa Umoja wa Afrika mara nyingi hushindwa kulinda makundi fulani ya wanawake na wasichana ambao wanakabiliwa na changamoto mahususi kwa sababu ya hali yao ya ndoa na muundo wa familia.⁵⁵ Kwa mfano, wanawake katika kaya zenye wake wengi, kuishi pamoja bila ndoa, ndoa za kimila, na wanawake wasio na watoto wa kiume, au watoto waliozaliwa nje ya ndoa wanakabiliwa na hatari ya ziada.⁵⁶

⁵¹ *Challenges in Litigating Women's Land and Property Rights*, ISLA Manuals, Initiative for Strategic Litigation in Africa, 20-21 (Februari 2023), <https://www.the-isl.org/wp-content/uploads/2023/02/CHALLENGES-IN-LITIGATING-WOMENS-LAND-AND-PROPERTY-RIGHTS-20230219.pdf> (hapa hurejelewa "ISLA").

⁵² Angalia, kwa mfano, Mahakama ya Rufaa ya Swazilandi, *Mkhatshwa dhidi ya Mfalme* (316 ya 2018) [2019] SZHC 275 (16 Januari 2019); Mahakama ya Katiba ya Lesotho, *Masupha dhidi ya Hakim Mkazi Mwandumizi wa Mahakama ya chini ya Berea na Wengine*, Kesi ya Kikatiba Na. 5/2010 [2013] LSHC 9 (03 Mei 2013) (ikidumisha kifungu cha Sheria ya Uchifu ambayo iliwanyima wasichana cheo cha uchifu kwa sababu ya jinsia).

⁵³ Angalia Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 442.

⁵⁴ *APDF na IHRDA dhidi ya Mali*, maelezo ya 4.

⁵⁵ Nchi hizi pia zinaangukia moja kwa moja chini ya suala (c) lililoelezwa katika aya ya 13 hapo juu.

⁵⁶ Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 441-442.

27. Katika nchi kama Kenya na Rwanda, sheria ya urithi ina matakwa ya kiutaratibu kwa ajili ya usajili na urasimishaji wa ndoa ambayo husababisha kutengwa kwenye mifumo ya sheria kwa wanawake walio katika muunganiko wa kimila, usio rasmi, au wanaoishi pamoja bila ndoa.⁵⁷ Matukio haya yanaibuka wakati kuna malalamiko mahakamani kuhusu haki za mali, na hapo mahakama inapaswa kufanya uamuzi kuhusu nani ni mke halali kwa kutumia vifungu vya sheria ambavyo vinahitaji usajili wa ndoa. Bila cheti rasmi cha ndoa, wajane wanapoteza kabisa haki yao ya kurithi mali ya marehemu mume wao, au lazima wapitie uchunguzi wa awali ili kuthibitisha kwamba kweli walikuwa wameolewa na marehemu huyo. Katika hali kama hizo, wajane wanategemea mashahidi kuthibitisha uwepo wa ndoa zao, lakini mara nyingi, wale walio katika nafasi nzuri ya kushuhudia uhalali wa uhusiano wa ndoa ni wakwe, ambao wana msukumo mkubwa wa kukana uwepo huo ili kulinda mali ya ndugu yao marehemu.⁵⁸ Watoto, na hasa wasichana, waliozaliwa nje ya ndoa wanakabiliwa na vizuizi sawia kupata urithi.⁵⁹
28. Kundi jingine ambalo kwa kawaida linakabiliwa na changamoto za kisheria ni wale walio katika ndoa za mitala. Katika nchi nyingi za Afrika, wanawake walio katika ndoa za mitala wanaendelea kupata ubaguzi katika urithi. Kwa mfano, katika jamii za Nigeria au Uganda, ambapo ndoa hizo za mitala ni halali, wanawake wanaendelea kukabiliwa na changamoto wanapodai urithi baada ya kifo cha mume.⁶⁰
29. Wanawake na wasichana walio katika makundi haya wako katika hali ya hatari: kushindwa kuziba mianya ya kisheria kunaruhusu desturi mbaya kuendelea, na kwa sababu hiyo, wengi wanaweza tu kupata rasilimali

⁵⁷ Angalia Cooper, maelezo ya 3, ukurasa wa 10.

⁵⁸ Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 443.

⁵⁹ Angalia kwa ujumla Obonye Jonas na Patrick Gunda, *Watoto waliozaliwa nje ya ndoa na haki yao ya kurithi kutoka kwa baba zao chini ya sheria ya kimila nchini Botswana: Baone Kealeboga & Anor dhidi ya Tidimalo Mercy Kehumile*

⁶⁰ P. Mufune, *Polygamy and Inheritance Rights in Southern Africa*, Southern African J. of L. Studies (2020).

kupitia uhusiano wao na wanaume.⁶¹ Ili kuelewa kikamilifu kuenea kwa sheria za urithi za kibaguzi na mifumo iliyopo ya urithi, muktadha wao, mageuzi, na maendeleo lazima yazingatiwe ipasavyo.

B. Maendeleo ya Sheria za Urithi Barani Afrika

30. Mifumo ya urithi iliyopo katika nchi wanachama wa Umoja wa Afrika haijaendelezwa katika utupu; katika historia yote, mtazamo wa sheria kuhusu urithi umeathiriwa na mambo mbalimbali, ikiwa ni pamoja na mila za kitamaduni, mifumo ya kihistoria, na nguvu za nje kama vile ukoloni. Sheria na desturi za urithi katika enzi ya kabla ya ukoloni ziliongozwa kwa kiasi kikubwa na kanuni za kimila na mafundisho ya kidini ambayo yalitoa uelewa kuhusu maadili ya jamii, mienendo ya mamlaka, na mifumo ya kiuchumi.⁶² Lakini chini ya ukoloni, mamlaka ya kikoloni mara nyingi yaliweka mifumo yao rasmi ya sheria kuhusu desturi hizi zilizopo. Tangu uhuru, nchi za Afrika zimefanya kazi ya kupatanisha mifumo hii miwili ya sheria na leo, maswala ya kifamilia barani Afrika yanaongozwa chini ya mchanganyiko wa katiba, sheria za familia, na sheria za kimila au za kidini. Vyanzo vitatu vikuu vya sheria zilizopo za urithi barani Afrika, sheria ya kimila, ya kidini na sheria rasmi, vimeelezewa hapa chini.

i. Mifumo ya Urithi ya Kimila

31. Katika Afrika ya kabla ya ukoloni, desturi ya urithi ilitawaliwa na sheria za kimila, ambazo zimetokana na kanuni za jamii na mifumo ya kiukoo.⁶³ Jamii au makabila tofauti yalikuwa na sheria ambazo zilidhibiti tabia za wanadamu na mwingiliano wa kijamii katika viwango tofauti vya uongozi wa kijamii, kuanzia kiwango cha familia na ukoo, hadi jamii na ufalme. Sheria za urithi

⁶¹Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 442.

⁶² Sandra Fullerton Joireman, *Inherited legal systems and effective rule of law: Africa and the colonial legacy*, 39(4) J. of Modern African Studies 571 – 596 (2001), <https://doi.org/10.1017/s0022278x01003755>.

⁶³ D. Asiedu-Akrofi, *The Position of Women in African Customary Inheritance Law*, African Studies Review (1989).

zilikua ndani ya muktadha huu na zilikuwa zinahusiana sana na matambiko wakati wa kifo na uhusiano wa mababu.⁶⁴

32. Katika nchi nyingi za Umoja wa Afrika hadi sasa, mifumo hii ya kimila imedumu kuwepo, ikidhihirisha katika miundo na taasisi zote za jamii, ikiwa ni pamoja na sheria rasmi na mfumo wa mahakama.⁶⁵ Kwa mfano, zaidi ya nchi thelathini za Afrika zinatambua sheria za kimila katika katiba zao;⁶⁶ nchini Tanzania, kwa mfano, sheria za kimila zimewekwa na kujumuishwa katika sheria za nchi.⁶⁷
33. Umuhimu endelevu wa sheria ya kimila unahusu hadi masuala ya urithi, matumizi ya ardhi, na makazi, kwani uhamishaji wa mali hizi kati ya vizazi bado unadhibitiwa na kanuni za kimila katika jamii nyingi. Migogoro inapotokea, sheria ya kimila ya wazawa ina uwezekano mkubwa wa kutumika katika ngazi ya jamii, "kwa sababu ya kujumuishwa kwa muda mrefu katika kanuni za kijamii na kitamaduni."⁶⁸ Aidha, vikwazo vya kiutaratibu na kifedha katika kupata mifumo rasmi ya haki hupelekea wanawake kugeukia sheria za kimila.⁶⁹
34. Sheria ya kimila ya urithi mara nyingi huchukuliwa kuwa ya bila wosia na majumui, ikimaanisha kuwa inatumika kwa wote katika jamii. Kwa kawaida hufuata mfumo dume na haiwezi kupotoshwa kupitia wosia, ikimaanisha kwamba "mali hugawanywa kulingana na kanuni ya urithi kwenda kwa

⁶⁴ Angalia Nelson Tebbe, *Inheritance and Disinheritance: African Customary Law and Constitutional Rights*, 88 J. Religion 466 (2008), https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1278056 (hapa hurejelewa "Tebbe").

⁶⁵ *Id.*

⁶⁶ Angalia Katrina Cuskelly, *Customs and Constitutions: State recognition of customary law around the world*, IUCN, 6-7 (2011), <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/2011-101.pdf> (akionyesha kwamba uchambuzi wa mwaka 2011 wa katiba za Afrika ulibaini kwamba nchi 33 zilrejelea sheria ya kimila kwa namna fulani).

⁶⁷ Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Sheria ya Kimila (Azimio) (Na. 4) Agizo (G.N. Na. 436/1963), <https://faolex.fao.org/docs/pdf/tan179737.pdf>.

⁶⁸ Angalia Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 442.

⁶⁹ Angalia, kwa mfano, *Toleo Fupi: Navigating Complex Pathways to Justice: Women and Customary and Official Justice Systems*, IDLO, 9 (2020), <https://www.idlo.int/sites/default/files/pdfs/publications/idlo-issue-briefwomen-cij-final-web.pdf> (ikiweka orodha ya sababu kwa nini wanawake wanaendelea kutegemea sheria za kimila na zisizo rasmi).

mtoto wa kwanza wa kiume."⁷⁰ Kwa hivyo, wanawake mara nyingi hawapewi haki za urithi.

35. Kutengwa kwa wanawake kwenye umiliki wa mali na urithi chini ya mifumo ya kimila kunategemea dhana kwamba mahitaji ya mwanamke yatatimizwa na familia yake ya ndoa ikiwa ameolewa, au vinginevyo familia yake ya alipozaliwa.⁷¹ Jamii hizi huwainua watoto wa kiume kuliko mabinti na kuwaacha wajane au wategemezi wengine wa kike katika hali ya hatari au utegemezi, kama wategemezi wa mrithi.⁷² Wanawake na wasichana mara nyingi hawaruhusiwi kurithi ardhi ya ukoo bila vizuizi katika matumizi au uangalizi kutoka kwa wenzao wanaume.⁷³ Ili kubaki nyumbani kwake au katika udhibiti wa mali zake baada ya kifo cha mumewe, mwanamke mara nyingi lazima ategemee nia njema ya jamaa wa kiume ambao huchukua mali hiyo, kama vile kijana wake mkubwa au wakwe zake.⁷⁴ Kwa sababu hiyo, "wanawake ambao ni yatima, ambao hawajaolewa, waliotengana, wametaliwa, au wajane wanaweza kuwa katika mazingira magumu sana."

75

36. Aidha, katika nchi kama vile Zambia, hali ya "kupora mali" hivi karibuni imeibuka tena, kwa sababu ya ukosefu wa elimu ya umma kuhusu sheria na ufiisadi ndani ya mfumo wa haki.⁷⁶ Uporaji wa mali ni jambo la kawaida katika baadhi ya makabila barani Afrika, ambapo mara tu mkuu wa kaya

⁷⁰ Chini ya kanuni ya mtoto wa kiume kuwa mrithi pekee, uendelezaji wa ukoo na haki zinazohusika hupitia kwa ndugu wa kiume. Ni muhimu kutambua kwamba makabila ya wachache kote Afrika yana asili ukoo kufuata upande wa mwanamke, ingawa urithi mara nyingi bado anapewa ndugu wa kiume. Angalia Tebbe, maelezo ya ziada ya 64, ukurasa wa 472-473.

⁷¹ Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 441. Upinzani dhidi ya urithi kwa wanawake pia unategemea wazo kwamba mwanamke anayeolewa anaweza kurithisha mali zake kwa familia yake ya ndoa, na hivyo kutishia "mwendelezo wa ardhi ya ukoo."

⁷² *Id.*

⁷³ Norah H Msuya, *Challenges Surrounding the Adjudication of Women's Rights in Relation to Customary Law and Practices in Tanzania*, 22 Potchefstroom Electronic L. J. (2019), <https://www.saflii.org/za/journals/PER/2019/18.html>.

⁷⁴ Richardson, maelezo ya ziada ya 19, ukurasa wa 1.

⁷⁵ Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 441.

⁷⁶ Angalia, kwa mfano, Zanzi Sinkala, *Pandemic Property Grab: Coronavirus Leaves Widows in Zambia Homeless, As In-Laws Claim Their Homes*, 100 Reporters (Desemba 2020), <https://100r.org/2020/12/propertygrabs/>.

anapofariki, jamaa zake wanakwenda nyumbani kwake na kutaka kumfukuza mjane au kumnyang'anya mali.⁷⁷

37. Hata hivyo, kama wasomi wa sheria walivyobainisha, mifumo ya kimila ina uwezo wa kukabiliana na mabadiliko ya hali za kiuchumi na kijamii, kwa kuwa haijawekwa kwa uhabiti kama sheria halali.⁷⁸ Hakika, katika kesi ya Bhe na Wengine dhidi ya Hakimu Khayelitsha na Wengine, Mahakama ya Katiba ya Afrika Kusini ilisisitiza kwamba "sheria halisi ya kimila itakuwa ile inayotambua na kukubali mabadiliko ambayo yanaendelea kufanyika." ⁷⁹ Katika kuvunja kanuni ya mtoto wa kiume kurithi chini ya sheria ya kimila, mahakama ya Bhe iliendelea kusema kwamba "sheria ya kimila... imepotoshwa kwa njia ambayo inasisitiza mfumo dume na kutoweka msisitizo kwenye zile za kijamii."⁸⁰
38. Kesi ya *Ramantele dhidi ya Mmusi na Wengine*⁸¹ pia inaonyesha uwezekano wa desturi za kimila kubadilika. Katika kuthibitisha haki za ndugu wa kike wanne kupata nyumba yao katika mzozo wa kimila wa ardhi, Mahakama ya Rufaa ya Botswana iliweka mfano muhimu, ikitambua kwamba sheria ya kimila si isiyobadilika na kwamba "hakuna sababu za msingi za kung'ang'ania kaida za zilizopitwa na wakati ilihali kanuni kama hizo zinapingana na mifumo ya sasa ya maadili." ⁸² Kesi kama za Mmusi zinaonyesha kuwa mifumo ya jadi inaweza kubadilika kushughulikia matatizo ya sasa ya haki. Hii inaonyesha kwamba sheria ya kimila haipaswi

⁷⁷ Angalia Misheck Dube, *The ordeal of "property stripping" from widows in a peri-urban community: the case of a selected ward in Binga District, Zimbabwe*, 53(3) Social Work/Maatskaplike Werk 340 (2017), <https://www.scielo.org.za/pdf/sw/v53n3/05.pdf>.

⁷⁸ Angalia, kwa mfano, Olivia Lwabukuna, *Africa neglects women's property rights at its own economic peril - but it's not the only culprit*, Chuo Kikuu cha SOAS cha London (15 Mei 2023), <https://www.soas.ac.uk/about/blogs/africaneglects-womens-property-rights-its-own-economic-peril-its-not-only-culprit>; Helen Swinger, *Dynamic, not static*, Chuo Kikuu cha Cape Town Habari (25 March 2015), <https://www.news.uct.ac.za/article/-2015-03-25dynamic-not-static> (ikimnukuu Profesa Chuma Himonga).

⁷⁹ Angalia Mahakama ya Katiba ya Afrika Kusini, *Nonkululeko Letta Bhe dhidi ya Hakimu Khayelitsha* (1) SA 580 (CC) aya ya 86 (2005).

⁸⁰ *Id.* aya ya 89.

⁸¹ Angalia Mahakama ya Rufaa ya Botswana, *Ramantele dhidi ya Mmusi* (2013) BWCA 1; Mahakama Kuu ya Botswana, *Sesana na Wengine dhidi ya Mwanasheria Mkuu* (2006).

⁸² *Id.* katika aya za 77, 80.

kuondolewa kabisa linapokuja suala la urithi; badala yake, nchi lazima zifafanue kwamba desturi za kibaguzi za kimila haziwezi kuchukua nafasi ya ulinzi wa usawa wa kijinsia wa kikatiba na kwamba mila inapaswa ibadilike ili kuendana na mifumo ya sasa ya maadili.

ii. Mifumo ya Urithi ya Kidini

39. Mafundisho ya kidini pia yamekuwa na ushawishi wa muda mrefu kuhusu jinsi mali zinavyogawanywa ndani ya familia, mara nyingi yakiingiliana na mila za eneo husika. Mifumo hii ya kidini, hasa Ukristo, iliimarishwa zaidi wakati wa enzi ya ukoloni, kwani mamlaka ya kikoloni mara nyingi yaliidhinisha sheria za kidini kama sehemu ya mfumo wa sheria nyingi.⁸³ Hali hii ilifanya tataribu za kidini za urithi kukaa pamoja na sheria za kimila, na kuongeza ugumu mwingine kwenye haki za urithi za wanawake.
40. Leo, katika nchi wanachama wa Umoja wa Afrika, sheria ya kidini inayotumika zaidi ni sheria ya Kiislamu (inayotokana na Sharia), haswa katika nchi na jamii zilizo na idadi kubwa ya Waislamu. Uislamu ni moja wapo ya dini zilizoenea zaidi barani Afrika: zaidi ya asilimia 45 ya idadi ya watu wa Afrika ni Waislamu,⁸⁴ na angalau nchi kumi na moja wanachama wa Umoja wa Afrika (labda nyingi zaidi) zimeweka au kutambua sheria ya familia ya Kiislamu.⁸⁵ Sharia inahakikisha haki ya kuwa na hadhi sawa na haki ya kurithi mali. Hata hivyo, kama ilivyojadiliwa katika Sehemu ya 4(A)(i), kulingana na tafsiri za Kurani, wanaume huchukua mara mbili ya kiwango wanachopata jamaa zao wa kike "katika kiwango sawa cha uhusiano na marehemu."⁸⁶ Kwa mfano, mtoto wa kiume anachukua mara

⁸³ Angalia, kwa mfano, Patricia Kimeri-Mbote, *Gender Dimensions of Law, Colonialism and Legitimacy in East Africa: Kenyan Women's Experiences*, 35(3) *Verfassung und Recht in Übersee* 7-8 (2002), <https://www.ielrc.org/content/a0205.pdf> (hapa inarejelewa kama "Kimeri-Mbote").

⁸⁴ *Factsheet: Muslims in Africa*, United States Commission on International Religious Freedom (2021), <https://www.uscifr.gov/sites/default/files/2021-10/2021%20Muslims%20in%20Africa%20Factsheet.pdf>.

⁸⁵ Mark Hill, *Religious Courts and Tribunals in Africa: an Overview*, 14 *Notre Dame J. Int'l & Comp. L.* 1, 4 (2024), <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1211&context=ndjicl> (akijenga hoja kuwa wakati idadi sahihi ya nchi za Kiafrika zinazotekeleza Sharia bado haijaafikiwa, mahakama za Kiislamu ni jambo la kawaida kote barani Afrika, hasa katika mizozo ya sheria za familia, na mara nyingi hupewa uhalali zaidi kuliko mahakama na mabaraza mengine ya kidini).

⁸⁶ Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 443.

mbili ya kiwango anachopokea binti. Hata pale ambapo binti ndiye mrithi pekee aliyebaki, anaweza kurithi nusu tu ya mali, wakati wa kiume aliyebaki peke yake anaweza kuchukua urithi wote.⁸⁷

41. Tafsiri za sheria ya Kiislamu pia zinaonyesha kwamba wajane walio na watoto hupokea moja ya nane ya mali halisi ya mume wao aliyefariki; ikiwa hana watoto, mjane anapokea robo ya mali.⁸⁸ Desturi hizi zinasababisha wajane na mabinti yatima kuwa katika hali tofauti kwa sababu ya jinsia na wakati mwingine uwezo wa kuzaa, kwani idadi ya watoto katika familia huathiri mgao wa urithi kwa mama. Ingawa baadhi ya wanatheolojia na wasomi wa Kiislamu wametoa mwongozo mbadala wa Kurani ambao unatoa usawa zaidi katika urithi,⁸⁹ sheria za familia za Kiislamu katika nchi wanachama wa Umoja wa Afrika kwa ujumla zimeweka tafsiri za jadi.
42. Desturi za jadi za Kikristo, ikiwa ni pamoja na kukataa mitala na kuweka kipaumbele kwa mrithi pekee wa kiume, pia huathiri haki za urithi kwa kiasi fulani, lakini hazijawekwa rasmi au kubainishwa ndani ya mifumo ya kisheria kwa sababu ya kiwango ambacho maadili ya kidini ya Kikristo tayari yamechanganywa na sheria rasmi na za kimila.⁹⁰

iii. Mifumo ya Urithi ya Kisheria

43. Katika kipindi cha ukandamizaji wa kikoloni kuanzia miaka ya 1870, Wazungu "waliweka mifumo ya sheria ya nchi zao na kuiweka juu ya mifumo

⁸⁷Angalia kwa mfano, Amir Elshamy, *The Law of Inheritance Regarding Women and Principles Concerning the Genders in Islam*, Jukwaa la Blogu ya Penn State L. R. (Aprili 2021), <https://www.pennstatelawreview.org/theforum/the-law-of-inheritance-regarding-women-and-principles-concerning-the-genders-in-islam/>. ⁸⁸ Moza Ally Jadeed, Thesis, *The inheritance rights of Muslim women in Kenya: reality or rhetoric?*, Chuo Kikuu cha Nairobi, 121 (2020), <https://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/154363>.

⁸⁸ Moza Ally Jadeed, Thesis, *The inheritance rights of Muslim women in Kenya: reality or rhetoric?*, Chuo Kikuu cha Nairobi, 121 (2020), <https://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/154363>.

⁸⁹Angalia, kwa mfano, Amina Wadud, *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*, 87-88 (1999).

⁹⁰ Kameri-Mbote, maelezo ya 83, ukurasa wa 8 (akielezea jinsi "kanuni na mawazo ya magharibi kuhusu ndoa na familia yalivyoingizwa kwa magendo katika mahakama zinazoshughulikia masuala ya urithi").

ya kisheria ya kitamaduni na kidini iliyokuwepo."⁹¹ Sheria hizi zisizo za kidini awali ziliwapa kipaumbele warithi wa kiume, "zikiimarisha mfumo dume" na kuwatenga wanawake na wasichana.⁹²

44. Ushawishi huu bado upo, huku karibu nchi zote zilizotawaliwa hapo awali zikifuata mfumo wa sheria wa Ulaya baada ya kupata uhuru.⁹³ Katika karibu nchi ishirini na tano za Umoja wa Afrika zikijumuisha nchi zinazozungumza Kifaransa,⁹⁴ mfumo wa sheria za kiraia kwa kawaida hudhibiti urithi kupitia sheria zilizowekwa zinazoelezea sheria za urithi. Sheria ya Uingereza, ambayo inaathiri zaidi ya nchi ishirini,⁹⁵ pia inasisitiza urasimishaji wa sheria lakini huwa inaruhusu kubadilika, ikiacha maamuzi ya mahakama kuelekeza desturi za urithi.⁹⁶ Hata hivyo, katika Afrika ya mara baada ya uhuru, nchi za Umoja wa Afrika hazikudumisha tu miundombinu ya kisheria ya kikoloni; pia zilidumisha kanuni za kisheria za kibaguzi za Ulaya kuhusu urithi pasipo na wosia, ambazo zilielezea kwamba wake wanaweza tu kurithi sehemu ya mali ya mume.⁹⁷
45. Nchi nyingi wanachama zimetunga sheria za kitaifa kuondoa ubaguzi huu na kutoa miongozo rasmi juu ya urithi pasipo wosia na urithi wenye wosia. Kwa ujumla, wakati sheria zingine za kisasa zinalenga kukuza haki, bado zinaweza kujitahidi kushughulikia ukosefu wa usawa wa kijinsia katika urithi, kwani desturi za kimila na kidini zinaendelea kuwa na ushawishi mkubwa,

⁹¹ Kameri-Mbote, maelezo ya 83, ukurasa wa 8 (akielezea jinsi "kanuni na mawazo ya magharibi kuhusu ndoa na familia yalivyoingizwa kwa magendo katika mahakama zinazoshughulikia masuala ya urithi").

⁹² Mfumo wa Sera ya Ardhi ya Umoja wa Afrika, maelezo ya ziada ya 10, ukurasa wa 8.

⁹³ Sandra F Joireman, *Inherited legal systems and effective rule of law: Africa and the colonial legacy*, 39(4) *Journal of Modern African Studies* 571 – 596, 576 (2001), <https://doi.org/10.1017/s0022278x01003755> (akidai kwamba "bila kighairi barani Afrika, makoloni yalitumia mfumo wa kisheria wa kimagharibi [taifa lililotawala koloni] wakati wa uhuru").

⁹⁴ Angalia, kwa mfano, *Les acteurs de la coopération francophone*, Organisation Internationale de la Francophonie (ilitembelewa mara ya mwisho 3 Machi 2026), <https://www.francophonie.org/qui-sommes-nous-5> (ikionyesha ramani ya mataifa yanayohusishwa na OIF, shirikisho la nchi ambazo Kifaransa ni lugha kuu).

⁹⁵ Angalia *Nchi Wanachama*, Jumuiya ya Madola (ilitembelewa mara ya mwisho tarehe 3 Machi 2026), <https://thecommonwealth.org/our-member-countries> (ikiorodhesha zaidi ya nchi ishirini za Afrika kama wanachama wa kudumu wa Jumuiya ya Madola, shirikisho la makoloni ya zamani ya Uingereza).

⁹⁶ Joireman, maelezo ya ziada ya 93.

⁹⁷ Nampewo, maelezo ya ziada ya 1, ukurasa wa 443.

haswa katika maeneo ya vijijini na kihafidhina.⁹⁸ Kwa mfano, katika baadhi ya jamii nchini Ethiopia, wanajamii wengi wanajua sheria, lakini wanaendelea kufuata desturi za kimila, kwani wanaamini "mfumo wa zamani wa urithi wa kimila wa mali ya familia ulikuwa mzuri katika kudumisha maelewano na utulivu miongoni mwa wanafamilia."⁹⁹

46. Hata hivyo, mahakama zinazidi kutambua kwamba uhakikisho wa kisheria na kikatiba wa usawa lazima upewe kipaumbele kuliko desturi za kimila za kibaguzi migogoro inapotokea. Kama ilivyoelezwa hapo juu, katika kesi ya *Bhe na Wengine dhidi ya Hakimu Khayelitsha na Wengine*, Mahakama ya Katiba ya Afrika Kusini iligundua kwamba ingawa "sheria ya kimila inapaswa kukubaliwa, si tu kuvumiliwa, kama sehemu ya sheria ya Afrika Kusini," sheria hizo lazima "zijibu kwanza kabisa... maudhui ya Katiba."¹⁰⁰ Kwa sababu kanuni ya kimila ya mtoto wa kiume kurithi ilikiuka haki za wanawake na watoto za usawa na utu chini ya Katiba, Mahakama ilifutilia mbali vifungu husika.¹⁰¹ Mahakama nchini Kenya zimetumia mantiki kama hiyo mara kwa mara kukomesha desturi za urithi za kibaguzi ndani ya mifumo ya kimila; ¹⁰²nchi nyingine, kama vile Msumbiji na Togo, zimeweka katika katiba na/au sheria zao ambazo kanuni zake zinakuwa juu ya sheria ya kimila.¹⁰³

⁹⁸ Carol J. Greenhouse, *Mapito ya Kitabu: Law, Custom and Social Order: The Colonial Experience in Malawi and Zambia* by Martin Chanock (1985), <https://doi.org/10.2307/743840>.

⁹⁹ Wondale Temesgen Tedla na Kasahun Desyalew Mekonen, *Inheritance-induced familial disputes in northwest Ethiopia: the role of legal-policy gaps and aggravating socio-economic dynamics*, 10 Humanities and Social Sciences Communications, 6 (2023), <https://www.nature.com/articles/s41599-023-01558-5>. ¹⁰⁰ Mahakama ya Katiba ya Afrika Kusini, *Nonkululeko Letta Bhe dhidi ya Hakimu Khayelitsha* (1) SA 580 (CC) aya ya 47 (2005).

¹⁰⁰ Mahakama ya Katiba ya Afrika Kusini, *Nonkululeko Letta Bhe dhidi ya Hakimu Khayelitsha* (1) SA 580 (CC) aya ya 47 (2005).

¹⁰¹ *Id.* katika aya za 105-109.

¹⁰² Angalia, kwa mfano, Mahakama Kuu ya Kenya, Suala la Urithi 451 ya mwaka 2014 *Thomas Tito Nyachawo dhidi ya Judith Akinyi Ndege* KEHC 1813 (KLR) (2016) (ikitaja mfululizo wa kesi za Kenya ili kujenga hoja ya kilichobainika kwamba binti aliyeolewa kutorithi ilikuwa "mila iliyopitwa na wakati ambayo haiwezi kuchukua nafasi ya Katiba na sheria").

¹⁰³ David Pimentel, *Legal Pluralism in Post-Colonial Africa: Linking Statutory and Customary Adjudication in Mozambique*, 14 Yale Human Rights & Development L.J. 59, 62 (2014), <https://openyls.law.yale.edu/handle/20.500.13051/5755> (akinukuu Kifungu cha 4 cha Katiba ya Msumbiji); Jamhuri ya Togo, Le Code des personnes et de la famille modifié par la loi organique N 2014-019 du 17 Novembre 2014, Art. 403 (ikisema kwamba "La loi reconnaît en matière de succession la cout du défunt et dispositions du prés code. Toutefois, la coutume ne sera appliquée autant qu'elle est conforme aux droits humains et aux principes fondamentaux de la Constitution").

C. Utambuzi wa Kisheria wa Haki za Wanawake za Urithi Sawa Barani Afrika

47. Makubaliano ya kisheria kuhusu haki sawa za urithi barani Afrika yameendelea sana katika kipindi cha miongo miwili iliyopita, yakibadilika hasa kupitia juhudi za utetezi na mageuzi zinazoongozwa na wanawake, vilevile ukuaji wa mifumo ya haki za binadamu za kikanda na kimataifa.¹⁰⁴ Katika kipindi cha baada ya uhuru, mataifa mengi ya Afrika yametafuta kurekebisha sheria na desturi ambazo zilibagua wanawake, kwa sababu ya hitaji la kupata mali za wanawake na haki za urithi kama njia ya usawa wa kijamii na kiuchumi.¹⁰⁵ Hali hii iliafikiana na mwenendo kote barani Afrika wa kukemea desturi za ubaguzi wa kijinsia na kuoanisha sheria za ndani na kanuni za usawa kama zilivyoainishwa katika katiba. Sehemu hii inaweka muhtasari wa vuguvugu hili la utambuzi wa kisheria wa usawa katika urithi kwa kuelezea kwanza kanuni husika katika mikataba ya haki za binadamu kisha kuchambua busara za kisheria kutoka kwenye mahakama za kimataifa, za kikanda, na za ndani.

i. Mikataba ya haki za binadamu inajumuisha haki za kutobaguliwa, upatikanaji wa haki, na usawa katika sheria ya urithi.

48. Sheria za kibaguzi za urithi zilizopo barani Afrika zinapingana na viwango vya kimataifa na zinakiuka majukumu ya nchi wanachama wa Umoja wa Afrika chini ya mikataba kadhaa ya haki za binadamu. Hii ni pamoja na majukumu ya jumla kuhusu viwango vya haki za binadamu kama vile ubaguzi au upatikanaji wa haki, pamoja na ahadi mahususi kuhusiana na urithi na mali.

¹⁰⁴ Baraza la Haki za Binadamu la Umoja wa Mataifa, *Ripoti ya Kikosi Kazi kuhusu suala la ubaguzi dhidi ya wanawake katika sheria na kwa vitendo*, Hati ya Umoja wa Mataifa. A/HRC/29/40, aya za 42-47 (2 Aprili 2015), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/070/03/pdf/g1507003.pdf>.

¹⁰⁵ Muna Ndulo, *African Customary Law, Customs, and Women's Rights*, 18 Indiana J. of Global L. Studies 87-120 (2011), <https://scholarship.law.cornell.edu/facpub/187/>.

49. Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu (hapa unarejelewa kama "Mkataba wa Afrika") unajumuisha haki ya kutobaguliwa (ikiwa ni pamoja na kwa misingi ya jinsia) katika Kifungu chake cha 2, haki ya usawa mbele ya sheria katika Kifungu chake cha 3, na wajibu wa serikali wa kuondoa ubaguzi dhidi ya wanawake katika Kifungu chake cha 18(3).¹⁰⁶ Haki hizi pia zinalindwa katika Itifaki ya Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu kuhusu Haki za Wanawake Barani Afrika (hapa hurejelewa kama "Itifaki ya Maputo"),¹⁰⁷ Mkataba wa Kuondoa Aina Zote za Ubaguzi Dhidi ya Wanawake ("CEDAW"),¹⁰⁸ Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa ("ICCPR"),¹⁰⁹ na Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni ("ICESCR").¹¹⁰ Hati hizi za ziada zimepata utambuzi mkubwa: Itifaki ya Maputo imeidhinishwa na nchi 44 wanachama wa Umoja wa Afrika,¹¹¹ ICCPR na nchi 53,¹¹² ICESCR na nchi 51,¹¹³ na CEDAW na nchi zote isipokuwa nchi mbili wanachama.¹¹⁴
50. Kama ilivyoelezewa na Tume ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu ("ACHPR"), "kanuni ya kutobagua kwa ujumla inahakikisha kutendewa kwa usawa mtu binafsi au kikundi cha watu bila kujali sifa zao za kipekee," na

¹⁰⁶Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu, Umoja wa Afrika (1986), <https://au.int/en/treaties/africancharter-human-and-peoples-rights> (hapa hurejelewa kama "Mkataba wa Afrika").

¹⁰⁷ Umoja wa Afrika, Itifaki ya Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu kuhusu Haki za Wanawake Barani Afrika (2005), Vifungu vya 2, 3, 8, <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rightsrights-women-africa> (hapa hurejelewa "Itifaki ya Maputo").

¹⁰⁸Mkataba wa Kuondoa Aina Zote za Ubaguzi dhidi ya Wanawake (1979), Vifungu vya 2, 15, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cedaw.pdf> (hapa hurejelewa kama "CEDAW").

¹⁰⁹ Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiraia na Kisiasa (1966), Vifungu vya 3, 26, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.

¹¹⁰Mkataba wa Kimataifa wa Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni (1966), Vifungu vya 2(2), 3, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>.

¹¹¹Umoja wa Afrika, Orodha ya Hali: Itifaki ya Mkataba wa Afrika wa Haki za Binadamu na Watu kuhusu Haki za Wanawake Afrika (imesaishwa mara ya mwisho 19 Septemba 2023), <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charterhuman-and-peoples-rights-rights-women-africa> (inaweza kupakuliwa kupitia kiungo).

¹¹² Kanzidata ya Chombo cha Mkataba wa Umoja wa Mataifa, [Hali ya Uridhijaji wa ICCPR](#) (ilitembelewa mara ya mwisho tarehe 3 Machi 2026).

¹¹³ Kanzidata ya Chombo cha Mkataba wa Umoja wa Mataifa, [Hali ya Uridhijaji wa ICESCR](#) (ilitembelewa mara ya mwisho tarehe 3 Machi 2026).

¹¹⁴ Kanzidata ya Chombo cha Mkataba wa Umoja wa Mataifa, [Hali ya Uridhijaji wa CEDAW](#) (ilitembelewa mara ya mwisho tarehe 3 Machi 2026).

kanuni hiyo inahusu ulinzi wa wanawake.¹¹⁵ Hii inalingana na fasili ya ubaguzi katika Kifungu cha 1 cha Itifaki ya Maputo, ambayo inarejelea "utofautishaji wowote, kighairi au kizuizi kilichofanywa kwa misingi ya jinsi ambacho kina athari au kusudi la kuharibu au kubatilisha utambuzi, kufurahiwa au kutumiwa na wanawake, bila kujali hadhi yao ya ndoa, kwa misingi ya usawa wa wanaume na wanawake, wa haki za binadamu na uhuru wa msingi katika uwanja wa kisiasa, kiuchumi, kijamii, kitamaduni, kiraia au uwanja mwingine wowote."¹¹⁶

51. Wajibu wa pili mkubwa unaobeba haki za urithi za wanawake ni upatikanaji wa haki. Kama vile kutobaguliwa, upatikanaji wa haki pia umewekwa kwa uthabiti katika haki za binadamu; kwa mfano, kulingana na Kifungu cha 8 cha Itifaki ya Maputo, "wanawake na wanaume wako sawa mbele ya sheria na watakuwa na haki ya kulindwa na kunufaishwa na sheria kwa usawa."¹¹⁷ Kamati ya CEDAW imeelezea upatikanaji wa haki kuwa "kipengele cha msingi cha utawala wa sheria na utawala bora."¹¹⁸ Katika pendekezo jingine la jumla, Kamati inaelezea jinsi uwezeshaji wa kisheria ulivyo muhimu kwa mwanamke kuonekana kama "mwanajamii huru, anayewajibika na anayethaminiwa" na jinsi "wakati zinazuia uwezo wa kisheria wa mwanamke kwa sheria zao, au zinaruhusu watu binafsi au taasisi kufanya vivyo hivyo, zinawanyima wanawake haki zao za kuwa sawa na wanaume na kuzuia uwezo wa wanawake kujikimu wao wenyewe na wategemezi wao."¹¹⁹
52. Kwa pamoja, kanuni hizi mbili za jumla za kutobagua na upatikanaji wa haki zinawaunganisha wahusika kupata haki sawa kwa wanawake na kutoa suluhu ya kisheria ikiwa kuna ukiukaji.

¹¹⁵ Tume ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu, [Mpango wa Misri wa Haki Binafsi na Interights dhidi ya Misri, Mawasiliano 323/06](#), Ripoti ya Shughuli za Mwaka ya 32 na 33, aya ya 119 (2013).

¹¹⁶ Itifaki ya Maputo, maelezo ya ziada ya 107, Kifungu cha 1.

¹¹⁷ Itifaki ya Maputo, maelezo ya ziada ya 107, Kifungu cha 8. Angalia pia Mkataba wa Afrika, maelezo ya ziada ya 106, Kifungu cha 3.

¹¹⁸ Kamati ya Kuondoa Ubaguzi dhidi ya Wanawake, *Pendekezo la Jumla Na. 33 katika upatikanaji wa haki kwa wanawake*, Hati ya Umoja wa Mataifa. CEDAW/C/GC/33, aya ya 1 (2015).

¹¹⁹ Kamati ya Kuondoa Ubaguzi dhidi ya Wanawake, *Pendekezo la Jumla Na. 21: Usawa katika ndoa na uhusiano wa familia*, aya ya 8 (1994).

53. Chini ya Itifaki ya Maputo na CEDAW, nchi wanachama wa Umoja wa Afrika zimejizatiti kwa umahususi zaidi kuhusiana na haki za urithi. Kifungu cha 21 cha Itifaki kinasema wazi kwamba wanawake wana haki ya kurithi mgao sawa, iwe kama wajane au kama mabinti.¹²⁰ Kifungu cha 20 kinazungumzia hasa haki za wajane, kulinda uhuru wao dhidi ya vitendo vya kinyama, kudhalilisha, au kutweza, haki yao ya kuwalea watoto, na haki yao ya kuolewa tena.¹²¹ Chini ya Itifaki, Nchi pia zinalazimika si tu kupambana na ubaguzi kupitia mageuzi ya sheria, lakini kuchukua hatua za kurekebisha ambapo ubaguzi unaendelea kuwepo (katika sheria pamoja na ukweli), kusaidia mipango ya ndani na ya kitaifa, na "kurekebisha mifumo ya kijamii na kiutamaduni ya mwenendo wa wanawake na wanaume kupitia mikakati ya elimu ya umma, habari, elimu na mawasiliano."¹²² CEDAW pia ina hakikisho la "haki sawa kwa wanandoa wote kuhusiana na umiliki, ununuzi, usimamizi, utawala, starehe na matumizi ya mali."¹²³ Vifungu hivi vinaunda wajibu wa kufikishwa mahakamani katika nchi nyingi za Kiafrika ambazo zinahusika katika hati hizi, hasa zile ambazo zinatekeleza sheria za kimataifa moja kwa moja (mara nyingi mifumo ya sheria za kiraia za nchi zinazozungumza Kifaransa).¹²⁴

ii. Tafsiri za mkataba za vyombo vya kikanda na kimataifa zinakataza mifumo ya urithi iliyo ya kibaguzi.

¹²⁰ Itifaki ya Maputo, maelezo ya ziada ya 107, Kifungu cha 21.

¹²¹ Itifaki ya Maputo, maelezo ya ziada ya 107, Kifungu cha 20.

¹²² Itifaki ya Maputo, maelezo ya ziada ya 107, Kifungu cha 1(d)-(e), 2. Angalia pia CEDAW, maelezo ya ziada ya 108, Kifungu cha 5 ("Nchi Wanachama zitachukua hatua zote zinazofaa: (a) Kurekebisha mifumo ya kijamii na kitamaduni ya mwenendo wa wanaume na wanawake, kwa lengo la kufanikisha kutokomeza chuki na mila na mazoea mengine yote ambayo yanategemea wazo la udhaifu au ubora wa jinsia yoyote au kuhusu majukumu yaliyozoeleka kwa wanaume na wanawake").

¹²³ CEDAW, maelezo ya ziada ya 108, Kifungu cha 16(h).

¹²⁴ Kwa mfano, mfumo wa sheria za kimataifa wa Burundi unaonyesha kwamba mikataba yote iliyoridhiwa, kama vile CEDAW, inatumika moja kwa moja katika sheria za ndani. Angalia CEDAW, *Kwa kuzingatia ripoti zilizowasilishwa na Nchi Wanachama chini ya kifungu cha 18 cha Mkataba: Ripoti ya tano na ya sita ya mara kwa mara ya Burundi (inaendelea)*, Hati ya Umoja wa Mataifa. CEDAW/C/SR.1436, aya za 11-12 (2 Novemba 2016) (akibainisha mabadilishano kati ya wajumbe wa ujumbe wa Burundi na wanachama wa CEDAW kuhusu uhalali wa CEDAW chini ya sheria za ndani).

54. Tafsiri za vifungu hivi vya mkataba ndani ya mfumo wa haki za binadamu zimeshikilia umuhimu wa urithi kwa wanawake, zikibaini kwamba mifumo ya kibaguzi inakiuka haki za wanawake za usawa. Mashirika ya kikanda na kimataifa ya kulinda haki za binadamu yamefanya maamuzi na mazingatia kuhusu ukiukaji wa haki za urithi unaofanywa na nchi wanachama na kuhusu wigo na asili ya majukumu ya serikali ya kuondoa aina zote za ubaguzi dhidi ya wanawake na watoto. Kimsingi, katika kesi ya *APDF na IHRDA dhidi ya Mali*, Mahakama hii Tukufu ilisema kuwa nchi zinakiuka viwango vya kimataifa na kikanda pale ambapo mifumo yao ya urithi inatumia sheria ya kibaguzi ya kimila na ya Kiislamu kwenye urithi usio na wosia.¹²⁵ Katika kutoa wito wa kufutwa kwa Sheria za Familia za Mali, Mahakama ilibainisha kuwa "katika masuala ya urithi nafasi kubwa huwekwa kwenye haki za mwanamke na mtoto [...] ambazo zinahakikisha usawa wa kutendewa [...] bila ubaguzi wowote."¹²⁶
55. Kila kimoja kati ya vyombo vikubwa vya haki za binadamu barani Afrika vimeshughulikia jinsi mataifa yanavyopaswa kutekeleza majukumu yao ya haki za binadamu pale ambapo haki hizo zinakinzana na desturi za kimila za kibaguzi au za unyanyasaji. Hii inajumuisha ACHPR¹²⁷, Kamati ya Wataalamu wa Afrika wa Haki na Ustawi wa Mtoto,¹²⁸ Mahakama ya Afrika,¹²⁹ na Mahakama ya Haki ya Jumuiya ya ECOWAS.¹³⁰ Kwa mfano,

¹²⁵ Angalia *APDF na IHRDA dhidi ya Mali*, maelezo ya ziada ya 4, katika vifungu vya 96-115 (ikibaini kuwa Sheria ya Familia ya Mali, ambayo inatumia sheria za kimila na za kidini katika hali ambapo marehemu hakuacha wosia, ilikuwa "imehalalisha ubaguzi dhidi ya wanawake na watoto waliozaliwa nje ya ndoa.")

¹²⁶ *Id.* katika aya ya 110.

¹²⁷ Angalia, kwa mfano, ACmHPR, *Curtis Francis Doebbler dhidi ya Sudan*, Communication 236/00 (4 Mei 2003), <https://achpr.au.int/en/decisions-communications/curtis-francis-doebbler-sudan-23600> (ikibaini adhabu ya viboko, inayoruhusiwa chini ya sheria ya Kiislamu kwa uhalifu mkubwa, kuwa inakiuka ACHPR).

¹²⁸ ACERWC, *Kituo cha Haki za Binadamu (Chuo Kikuu cha Pretoria) na La Rencontre Africaine Pour La Defense Des Droits De L'Homme (Senegal) dhidi ya Serikali ya Senegal*, Communication 001/2012, (15 Aprili 2014), <https://www.acerwc.africa/sites/default/files/2022-10/Decision-on-Talibes-case.pdf> (ikibainisha desturi za wakufunzi (marabouts) katika shule zinazofundisha Kurani wakiwalazimisha wanafunzi kufanya kazi mitaani kama ombaomba kinyume cha ACHPR na sheria ya Wasenegali).

¹²⁹ *APDF na IHRDA dhidi ya Mali*, maelezo ya 4.

¹³⁰ ECOWAS CCJ, *Farimata Mahamadou & Autres 3 dhidi ya Etat du Mali*, Maombi Na. ECW/CCJ/APP/39/15,

katika kesi nyingine inayohusu nchi ya Mali, Mahakama ya Haki ya Jumuiya ya ECOWAS iliamuru serikali kukomesha ukiukaji wa haki za wanawake wanne, ambao walikuwa wamenyimwa urithi wa ardhi ya baba yao, na kuchukua hatua zote zinazofaa ili kuhakikisha wanapata haki zao za mali na urithi.¹³¹

56. Zaidi ya sheria ya kikanda kuhusu masuala yenye utata, kuna makubaliano makubwa miongoni mwa nchi wanachama wa Umoja wa Afrika kuhusu hitaji la usawa katika urithi. Mkakati wa Umoja wa Afrika wa Usawa wa Kijinsia na Uwezeshaji wa Wanawake (2018 – 2028) unadai kwamba matokeo moja wapo muhimu ni maendeleo yaliyoenea ya "sheria za kitaifa na mifumo ya mahakama [ambayo] inalinda na kutimiza haki za umiliki za urithi kwa wanawake."¹³² ACHPR imehimiza nchi wanachama kupitia azimio kuimarisha ulinzi wa kisheria kwa wajane wanaokabiliwa na kufukuzwa, kuhakikisha haki yao ya urithi, na kutoa upatikanaji wa haki.¹³³ Na Mfumo na Miongozo ya Sera ya Ardhi barani Afrika, kama ilivyopitishwa na Mkutano wa Umoja wa Afrika wa Wakuu wa Nchi na Serikali mwaka 2009,¹³⁴ inakosoa mifumo ya sheria ambayo inaendeleza urithi usio sawa kabla ya kuhitimisha kuwa "ni muhimu kuondoa, kujenga upya na kurekebisha sheria zilizopo kuhusu mali isiyohamishika chini ya sheria za kimila na sheria rasmi kwa njia ambazo zinaimarisha upatikanaji na udhibiti wa ardhi kwa wanawake huku zikiheshimu familia na mitandao mingine ya kijamii."¹³⁵

Hukumu Na. ECW/CCJ/JUD/11/16 (17 Mei 2016), <https://caselaw.ihrda.org/entity/p8a106vcz1zlf2k2cz3erk9?page=10&file=1560345383382nzfaoufp94.pdf>

¹³¹ *Id.*

¹³² Umoja wa Afrika, Mkakati wa Umoja wa Afrika wa Usawa wa Kijinsia na Uwezeshaji wa Wanawake: 2018 – 2028, 10 (Februari 2019), https://au.int/sites/default/files/documents/36195-doc-52569_au_strategy_eng_high.pdf.

¹³³ ACHPR, *Azimio la 262 kuhusu Haki za Wanawake kumiliki Ardhi na Rasilimali Tija*, ACHPR/Res.262(LIV), aya ya 6 (2013), <https://achpr.au.int/index.php/en/adopted-resolutions/262-resolution-womens-right-landand-productive-resources-achpres262liv>.

¹³⁴ Mkutano wa Umoja wa Afrika, *Azimio kuhusu Masuala na Changamoto za Ardhi barani Afrika*, Assembly/AU/Decl.1 (XIII) Rev.1 (Julai 2009), https://au.int/sites/default/files/decisions/9560-assembly_en_1_3_july_2009_auc_thirteenth_ordinary_session_decisions_declarations_message_congratulations_motion_0.pdf (kujizatiti "kuimarisha usalama wa umiliki wa ardhi kwa wanawake" na kutumia rasilimali katika utekelezaji wa Mfumo huo).

¹³⁵ Mfumo wa Sera ya Ardhi ya Umoja wa Afrika, maelezo ya ziada ya 10, ukurasa wa 8.

57. Makubaliano haya yanafikia ngazi ya kimataifa pia. Wadau wa haki za binadamu wa Umoja wa Mataifa kama vile Kamati ya Haki za Binadamu,¹³⁶Kamati ya Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni,¹³⁷Mwandishi Maalum wa Makazi,¹³⁸ na Kikosi Kazi cha Ubaguzi Dhidi ya Wanawake na Wasichana¹³⁹, kila mmoja amethibitisha kwamba nchi lazima zichukue hatua kulinda haki za wanawake kurithi, hata katika muktadha wa mifumo ya kimila au kidini. Mashirika sawia ya haki za binadamu kutoka kanda zingine, kama vile Tume ya Haki za Binadamu ya Bara la Amerika, pia yametoa wito kwa nchi kuzuia ubaguzi katika urithi.¹⁴⁰
58. Miongoni mwa mashirika ya kimataifa, Kamati ya Kuondoa Ubaguzi Dhidi ya Wanawake (Kamati ya CEDAW) imeunda mfumo thabiti zaidi wa sheria, kupitia mazingatio ya kuhitimisha kwenye ripoti za nchi, maoni ya jumla, na mawasiliano kuhusu ukiukaji unaohusiana na urithi. Kamati ya CEDAW imeshughulikia kwa umahsusi jinsi usawa katika urithi unavyopaswa kuchukua nafasi ya sheria ya kimila pale panapokuwa na migogoro.¹⁴¹

¹³⁶ Kamati ya Haki za Binadamu, Maoni ya Jumla namba 28: Kifungu cha 3 (Usawa wa haki kati ya wanaume na wanawake), Hati ya Umoja wa Mataifa. CCPR/C/21/Rev.1/Add.10, aya ya 26 (29 Machi 2000) (ikisema kwamba "wanawake wanapaswa... kuwa na haki sawa za urithi sawa na wanaume").

¹³⁷Angalia, kwa mfano, Kamati ya Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni, *Maoni ya Jumla Na. 26 (2022) kuhusu ardhi na haki za kiuchumi, kijamii na kitamaduni*, hati ya Umoja wa Mataifa. E/C.12/GC/26, aya ya 13-15 (24 Januari 2023). Maoni ya Jumla yanarejelea ripoti kadhaa za nchi wanachama wa Umoja wa Afrika, ambazo Kamati inatoa wito kwa serikali kuboresha usawa wa kijinsia ndani ya mifumo ya kimila, na inasema kwamba "kuhakikisha kwamba wanawake wanafurahia haki zilizowekwa katika Agano kwa usawa na wanaume kunahitaji kuondolewa kwa kanuni za jadi za ardhi na mifumo ambayo inabagua wanawake. Hii inaweza kufikiwa kwa mchanganyiko wa serikali za jadi na za kisasa za sheria za ardhi."

¹³⁸ Baraza la Haki za Binadamu la Umoja wa Mataifa, *Ripoti ya Mwandishi Maalumu kuhusu makazi yanayofaa kama sehemu ya haki ya kupata kiwango cha maisha kinachofaa, na haki ya kutobaguliwa katika muktadha huu*, Raquel Rolnik, Hati ya Umoja wa Mataifa. A/HRC/19/53, aya ya 24 (2011) (ikisema kwamba "Kutengwa katika mchakato wa urithi huzidisha ukosefu wa uhuru na usawa kwa wanawake, na huhatarisha kwa njia ya moja kwa moja haki yao ya kupata makazi yanayofaa.")

¹³⁹Kikosi Kazi kuhusu ubaguzi dhidi ya wanawake na wasichana, *Mchango kwenye Rasimu ya Maoni ya Jumla ya Kamati ya Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kitamaduni Na. 26, 2* (Agosti 2021) (kujadili kunyimwa mara kwa mara kwa haki za urithi za wanawake na wasichana kwa misingi ya desturi na kutoa wito wa kukomeshwa kwa desturi zisizo za usawa zinazohusiana na urithi na kuanzishwa kwa njia madhubuti za uwajibikaji ili kuwachukulia hatua kali wale wanaokiuka).

¹⁴⁰ Angalia, kwa mfano, Tume ya Bara la Amerika ya Haki za Binadamu, *The Work, Education and Resources of Women: The Road to Equality in Guaranteeing Economic, Social and Cultural Rights*, Doc. Na. OEA/Ser.L/V/II.143, aya za 308 – 311, 331 (2011) (ikizungumzia vikwazo vya kisheria vinavyoendelea kuhusu usawa kwa wanawake katika urithi na majukumu sambamba ya serikali ya "kupitia kwa uthabiti sheria na sera zozote ambazo zinaweza kuwa na athari za kibaguzi kwa wanawake").

¹⁴¹ Maoni ya Jumla ya CEDAW Na. 29 yanaelezea kuhusu majukumu ya serikali chini ya hati hiyo. Yanasema kwamba "Nchi husika zina wajibu wa kupitisha sheria za urithi ambao haukuacha wosia

59. Kwa mfano, katika kesi ya E.S & S.C. dhidi ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, wajane wawili walifukuzwa kutoka kwenye mali walizopata kwenye ndoa, walinyimwa haki ya kurithi mali yoyote ya waume zao chini ya urithi wa kimila, na hawakupewa suluhisho chini ya mahakama za ndani nchini Tanzania kabla ya kutafuta msaada kwenye kamati ya CEDAW. Kamati iliona kwamba "ingawa Katiba ya Nchi Mwanachama inajumuisha vifungu vinavyohakikisha usawa na kutobaguliwa, Nchi Mwanachama imeshindwa kurekebisha au kupitisha sheria ili kuondoa vipengele vya kibaguzi vilivyosalia vya sheria zake za kimila zilizoandikwa kuhusiana na wajane."¹⁴² Kwa sababu mfumo huu ulinyima wajane haki za usawa, uhuru wa kiuchumi, na kupata haki, Kamati ilihitimisha kwamba Tanzania lazima iwape fidia waleta maombi, na pia kufanya mageuzi mbalimbali ya kisheria ili "kuhakikisha kwamba sheria zote za kimila ambazo ni za kibaguzi [...] zinafutwa au kurekebishwa na zifuata kikamilifu Mkataba na [...] kwa lengo la kuwapa wanawake na wasichana haki sawa za usimamizi na urithi." ¹⁴³

iii. Mahakama za ndani zimezidi kutambua kuwa mifumo ya urithi ya kibaguzi inakiuka haki za wanawake na wasichana.

60. Matamko ya mahakama katika ngazi ya nchi barani Afrika pia yametambua haki za wanawake za kurithi na hitaji la kuweka uwiano kati ya kuheshimu sheria za kimila na ahadi za serikali kuhusu usawa wa kijinsia. Hata katika

ambazo [...] zinahakikisha: kutendewa kwa usawa kwa wanawake na wanaume waliobaki, kwamba urithi wa kimila kutumia haki au hati ya kumiliki ardhi hauwezi kushughulikiwa kwenye ndoa ya kulazimishwa kwa kaka wa mume aliyefariki (ndoa ya kurithiwa) au mtu mwingine yeyote, au kukiwepo au kutokuwepo kwa watoto wadogo wa ndoa, kwamba kutompaa urithi mwenzi aliyebaki ni marufuku, na kwamba ukwapuaji/nyang'anyi wa mali ni kosa la jinai na kwamba wakosaji washtakiwe ipasavyo." Angalia Kamati ya Kuondoa Ubaguzi dhidi ya Wanawake, Pendekezo la Jumla Na. 29 kuhusu Kifungu cha 16 (Matokeo ya kiuchumi ya ndoa, uhusiano wa familia na kuvunjika kwake), Hati ya Umoja wa Mataifa. CEDAW/C/GC/29, aya ya 53 (2013).

¹⁴² Kamati ya Kuondoa Ubaguzi dhidi ya Wanawake, Mawasiliano Na. 48/2013, E.S & S.C. dhidi ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Hati ya Umoja wa Mataifa. CEDAW/C/60/D/48/2013 (13 Aprili 2015), aya ya 7.6.

¹⁴³ *Id.* katika aya ya 9.

mazingira ya mifumo mingi ya kisheria kama vile Botswana,¹⁴⁴ Kenya,¹⁴⁵ Nigeria, Afrika¹⁴⁶ Kusini,¹⁴⁷ na Tanzania,¹⁴⁸ mahakama zimebaini kuwa haki za urithi za wanawake na wasichana haziwezi kukiukwa kwa kisingizio cha kuendeleza mifumo ya kimila. Katika kesi ya Ukeje dhidi ya Ukeje, Mahakama Kuu ya Nigeria ilisema kwamba, "bila kujali mazingira ya kuzaliwa kwa mtoto wa kike, mtoto huyo anastahili urithi kutoka kwenye mali ya marehemu baba yake".¹⁴⁹ Kwa hivyo, sheria ya kimila ya Igbo, ambayo ilikuwa imemwondoa mtoto wa kike kushiriki katika kugawana mali ya baba yake aliyefariki, iliamuliwa kuwa ni batili na inakiuka Kifungu cha 42(1) na (2) cha Katiba, vifungu viwili vya msingi vilivyohakikishiwa kwa kila Mnigeria.¹⁵⁰

61. Msimamo kama huo ulishikiliwa na Mahakama Kuu ya Kenya katika kesi ya *Thomas Tito Nyachawo dhidi ya Judith Akinyi Ndege*, ambapo mleta maombi alikuwa ametumia Sheria ya Kimila ya Kiluo kumnyima dada yake (mpingaji) urithi kutoka kwenye mali ya baba yake, kwa msingi kwamba alikuwa ameolewa na alikuwa ameanzisha familia yake mahali pengine.¹⁵¹ Katika uamuzi wake, Mahakama ilisisitiza kwamba nia ya Kifungu cha 35(5) cha Sheria ya Urithi ni kuwa na mgawanyo sawa wa mali pale ambapo hakuna wosia miongoni mwa watoto wa marehemu waliobaki.¹⁵² Na katika kesi ya Sheria na Utetezi kwa Wanawake nchini Uganda dhidi ya Mwanasheria Mkuu, Mahakama ya Katiba ilisema kwamba baadhi ya

¹⁴⁴ Mahakama Kuu ya Botswana, [Mmusi na wengine dhidi ya Ramantele na mwingine \(2012\) 2 BLR 590 HC](#) (11 Oktoba 2012).

¹⁴⁵ Mahakama ya Rufaa ya Kenya, [Rono dhidi ya Rono na Mwingine \(2005\) AHRLR 107](#); Mahakama Kuu ya Kenya, Kuhusu Mali ya Andrew Manunzyu Musyoka, Suala la Urithi 303 la mwaka 1998.

¹⁴⁶ Mahakama Kuu ya Nigeria, [Ukeje dhidi ya Ukeje](#), 11 NWLR (PT.1418) 384 (2014).

¹⁴⁷ Mahakama ya Katiba ya Afrika Kusini, [Nonkululeko Letta Bhe dhidi ya Hakimu Khavelitsha](#), (1) SA 580 (CC) aya ya 48 (2005) (kubatilisha kanuni ya mtoto wa kiume pekee kurithi chini ya sheria ya kimila, ikisisitiza hitaji la usawa katika haki za urithi.)

¹⁴⁸ Mahakama Kuu ya Tanzania, [Ndossi dhidi ya Ndossi, Rufaa ya Raia 13 ya mwaka 2001](#) (Haijaripotiwa).

¹⁴⁹ Mahakama Kuu ya Nigeria, *Ukeje dhidi ya Ukeje* (2014) 11 NWLR (PT.1418), [Hukumu](#) (11 Aprili 2014).

¹⁵⁰ *Id.*

¹⁵¹ Angalia Mahakama Kuu ya Kenya, *Thomas Tito Nyachawo dhidi ya Judith Akinyi Ndege* (Suala la Urithi 451 ya mwaka 2014) [2016] KEHC 1813 (KLR) ([Hukumu](#)) (12 Mei 2016).

¹⁵² *Id.*

vifungu vya Sheria ya Urithi vilikuwa vya kibaguzi dhidi ya wanawake na kwa hivyo vilikuwa kinyume cha katiba.¹⁵³

iv. Chini ya Mkataba wa Afrika, nchi zina wajibu wa kuheshimu, kulinda, na kutimiza haki sawa za urithi kwa wanawake na wasichana.

62. Chini ya Kifungu cha 1 cha Mkataba wa Afrika, nchi husika zinachukua jukumu la "kupitisha hatua za kisheria na hatua nyinginezo" zinazohitajika ili kutekeleza haki za binadamu zinazolindwa na Mkataba huo.¹⁵⁴ Linapokuja suala la unyanyasaji unaofanywa dhidi ya wanawake, Mkataba wa Afrika unawataka nchi wanachama kuwalinda wanawake na watoto kwa kuhakikisha kila aina ya ubaguzi inaondolewa na haki zao zinalindwa.¹⁵⁵
63. Itifaki ya Maputo inaelezea kwa kina zaidi wajibu uliotajwa hapo juu na inazitaka nchi kuchukua hatua zinazofaa kisheria, kitaasisi, na hatua zingine na kurekebisha ruwaza za kijamii na kitamaduni kuhusu mwenendo wa wanawake na wanaume kupitia mikakati ya elimu ya umma, habari, elimu, na mawasiliano.¹⁵⁶
64. Kwa hivyo, nchi wanachama ambazo zinashindwa kuoanisha sheria za kitaifa na viwango hivi na ambazo zinaruhusu matumizi ya sheria hatari za kimila au za kidini zinapuuza wajibu wao wa msingi wa kudumisha haki za binadamu. Matokeo yake ni hali mbaya za kijamii na kiuchumi kwa wanawake na watoto wao, kuendeleza ukosefu wa usawa wa kijinsia na kuongeza mzunguko wa umasikini.
65. Katika kuhakikisha haki za wanawake za kurithi zinaheshimiwa kwa mujibu wa Mkataba wa Afrika na hati zingine muhimu za haki za binadamu, mifumo

¹⁵³ Angalia, Mahakama ya Katiba ya Uganda, *Law & Advocacy for Women in Uganda dhidi ya Mwanasheria Mkuu*, Maombi ya Kikatiba Na. 13 ya 2005 na 05 ya 2006, <https://www.law.cornell.edu/sites/www.law.cornell.edu/files/women-and-justice/Law-Advocacy-for-Women-in-Uganda-v-Atty-General.pdf> ¹⁵⁴ Mkataba wa Afrika, maelezo ya zaida 106.

¹⁵⁴ Mkataba wa Afrika, maelezo ya ziada ya 106.

¹⁵⁵ *Id.* katika Kifungu cha 18(3).

¹⁵⁶ Itifaki ya Maputo, maelezo ya ziada ya 107, Kifungu cha 2(1) – 2(2).

ya kikanda ya haki za binadamu barani Afrika kuhusu matamko kadhaa¹⁵⁷ imezielekeza nchi wanachama kuoanisha sheria zao za ndani kwa kufuata viwango vilivyowekwa chini ya Mkataba wa Afrika na Itifaki ya Maputo kuhusu ulinzi wa haki ya kurithi kwa wanawake na watoto wote. Licha ya juhudi hizi, takriban nchi ishirini wanachama wa Umoja wa Afrika bado zina mifumo ya kisheria na desturi za kibaguzi ambazo zinawanyima urithi wanawake na wasichana kwa sababu ya jinsia.¹⁵⁸

66. Katika suala hili, Mahakama hii Tukufu, kwa mujibu wa mamlaka yake ya ushauri, inaombwa kwa heshima kutoa Maoni ya Ushauri kuhusu suala hili la msingi ili kuzifafanulia nchi wanachama majukumu yao kwa mujibu wa Mkataba wa Afrika na hati zingine muhimu za haki za binadamu na kuweka viwango na kanuni zinazotumika kwa Nchi Wanachama wa Umoja wa Afrika ili kuwezesha uelewa wao kuhusu mawanda ya majukumu ya kisheria wanayopaswa kuzingatia.

5) Je, kuna kesi zinazosubiri mbele ya Tume ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu?

67. PALU inawasilisha Ombi hili la Maoni ya Ushauri chini ya Kifungu cha 4 cha Itifaki ya Kuanzishwa kwa Mahakama ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu na Kanuni ya 68 ya Kanuni za Mahakama.
68. Kifungu cha 4 cha Itifaki ya Mahakama kinatoa mamlaka kwa Mahakama ya Afrika kutoa Maoni ya Ushauri "kuhusu suala lolote la kisheria linalohusiana na Mkataba au hati zingine zozote za haki za binadamu, endapo tu mada ya maoni hayo haihusiani na suala linalochunguzwa na Tume."
69. Kwa hivyo PALU kwa heshima inawasilisha kwamba ombi hili la Maoni ya Ushauri ni suala la kisheria linalohusiana na endapo urithi kwa wanawake

¹⁵⁷Angalia APDF na IHRDA dhidi ya Mali, maelezo ya 4.

¹⁵⁸Angalia Kiambatisho cha 2.

usio wa usawa katika nchi nyingi wanachama unakiuka vifungu fulani vya Mkataba wa Afrika na hati nyingine za haki za binadamu za Afrika.

70. PALU inaendelea kusema kwamba ombi hili la Maoni ya Ushauri halihusiani na maombi yoyote yanayosubiri mbele ya Tume ya Afrika kulingana na Kanuni ya 68(3) ya Kanuni za Mahakama ya Afrika.
71. Kanuni ya 68(1) ya Kanuni za Mahakama inaeleza kwamba ombi la Maoni ya Ushauri linaweza kuwasilishwa na Shirika la Afrika linalotambuliwa na Umoja wa Afrika. Mahakama hii Tukufu imefasili "shirika" kujumuisha shirika lisilo la kiserikali na imefasili "shirika la Afrika" kurejelea shirika ambalo limesajiliwa katika Nchi ya Afrika, lina muundo katika ngazi za kanda ndogo, kikanda au bara, au linafanya shughuli zake nje ya eneo ambalo limesajiliwa.¹⁵⁹ Kwa hivyo PALU inawasilisha kwa heshima kwamba inakidhi vigezo vyote vilivyowekwa hapo juu kuainishwa kuanishwa kuwa shirika la Afrika.
72. Mahakama hii Tukufu pia imeamua kwamba Umoja wa Afrika kutambua mashirika yasiyo ya kiserikali ni kupitia utoaji wa hadhi ya mwangalizi au kutia saini Mkataba wa Makubaliano kati ya Umoja wa Afrika na mashirika hayo.¹⁶⁰ PALU kwa heshima inawasilisha kwamba kwa sababu ya kutia saini Mkataba wa Makubaliano na Umoja wa Afrika [**Kiambatisho 3**], na baada ya kuonyesha mifano dhahiri hapo juu kuhusu ushiriki wake kwenye Tume ya Umoja wa Afrika na vyombo na taasisi mbalimbali za Umoja wa Afrika, inatambuliwa rasmi na Umoja wa Afrika, na hivyo kukidhi vigezo vilivyowekwa na Mahakama hii Tukufu.
73. Kwa hivyo, PALU inawasilisha kwa heshima kwamba ni shirika la Afrika linalotambuliwa na Umoja wa Afrika, kwa mujibu wa Kanuni za Mahakama, na kama ilivyofasiliwa na Mahakama katika busara yake ya kisheria, kuwa

¹⁵⁹ Ombi la Maoni ya Ushauri linalowasilishwa na Mradi wa Haki za Jamii na Uchumi na Uwajibikaji (SERAP), Ombi Na. 1/2013, Maoni ya Ushauri ya tarehe 26 Mei 2017, ukurasa wa 46 na 48.

¹⁶⁰ Ombi la Maoni ya Ushauri linalowasilishwa na Kituo cha Haki za Binadamu, Chuo Kikuu cha Pretoria, na Wengine, Ombi Na. 1/2016, Maoni ya Ushauri ya tarehe 28 Septemba 2017, ukurasa wa 47.

limeonyesha kuwa na haki ya kisheria inayohitajika ya kuwasilisha ombi hili la Maoni ya Ushauri.

6) Muhtasari wa Ombi

74. Sheria za urithi katika nchi nyingi za Afrika hazizingatii Mkataba wa Afrika, Itifaki ya Maputo, na hati nyingine muhimu za haki za binadamu. Mifumo ya kibaguzi ya urithi inaendelea kuingilia haki za wanawake na wasichana katika nchi nyingi za Umoja wa Afrika na imetokana na desturi za jadi, desturi za kidini, na urithi wa kikoloni wa mfumo dume. Vitendo hivi husababisha hali mbaya za kijamii na kiuchumi kwa wanawake na watoto wao, kuendeleza kutokuwa na usawa kijinsia na umasikini licha ya viwango vilivyopo vya kikanda na kimataifa.
75. Sheria na desturi za urithi zisizo za usawa zinakiuka kanuni za kutobaguliwa, upatikanaji wa haki, na haki ya kuwa na mali. Kanuni hizi zimewekwa katika hati muhimu kama vile Mkataba wa Afrika na Itifaki ya Maputo; mahakama katika ngazi ya kimataifa, kikanda, na nchi zimekuwa zikitambua mara kwa mara kwamba nchi wanachama zinalazimika kulinda haki sawa ya kurithi kwa wanawake na wasichana.
76. Hata hivyo, upendeleo wa kitamaduni unaendelea kushawishi mifumo ya urithi na maamuzi ya mahakama. Nchi kadhaa wanachama wa Umoja wa Afrika zinadumisha sheria za wazi za ubaguzi, wakati nyingine zinaruhusu matumizi ya sheria za kimila au za kidini ambazo zinadhoofisha wanawake kiuchumi. Sehemu nyingine ya nchi wanachama zimeweka sheria zisizohusisha jinsia lakini zinashindwa kutekeleza au kushughulikia urithi katika hali fulani, kama vile kuishi pamoja, mitala na ndoa ambazo hazijasajiliwa. Kukataliwa huku kwa haki za urithi kunawatenga wanawake na wasichana, na kuwaondolea rasilimali na mifumo ya usaidizi inayohitajika kwa ajili ya utu na ustawi, jambo ambalo ni kinyume cha kanuni za msingi za Mkataba wa Afrika.

77. Tunawasilisha kwa heshima kwamba ubaguzi dhidi ya wanawake na wasichana katika urithi unakiuka Mkataba wa Afrika, Itifaki ya Maputo, na hati zingine za kimataifa ambazo zinaweka viwango vya usawa wa kijinsia na kutobagua.

7) Lugha ya mawasiliano inayopendelewa:

Kiingereza

Imetolewa: Arusha, siku hii ya 13 Machi 2026.

(Saini)

MWANDISHI/MWAKILISHI

Nakala kuwasilishwa:

Mahakama ya Afrika ya Haki za Binadamu na Watu

Kituo cha Uhifadhi cha Mwalimu Julius Nyerere

Barabara ya Dodoma

S.L.P 6274

Arusha, Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Barua pepe: registry@african-court.org